

М 543418

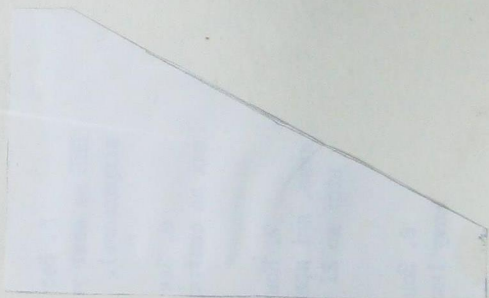
ІНСТИТУТ ШЕВЧЕНКА

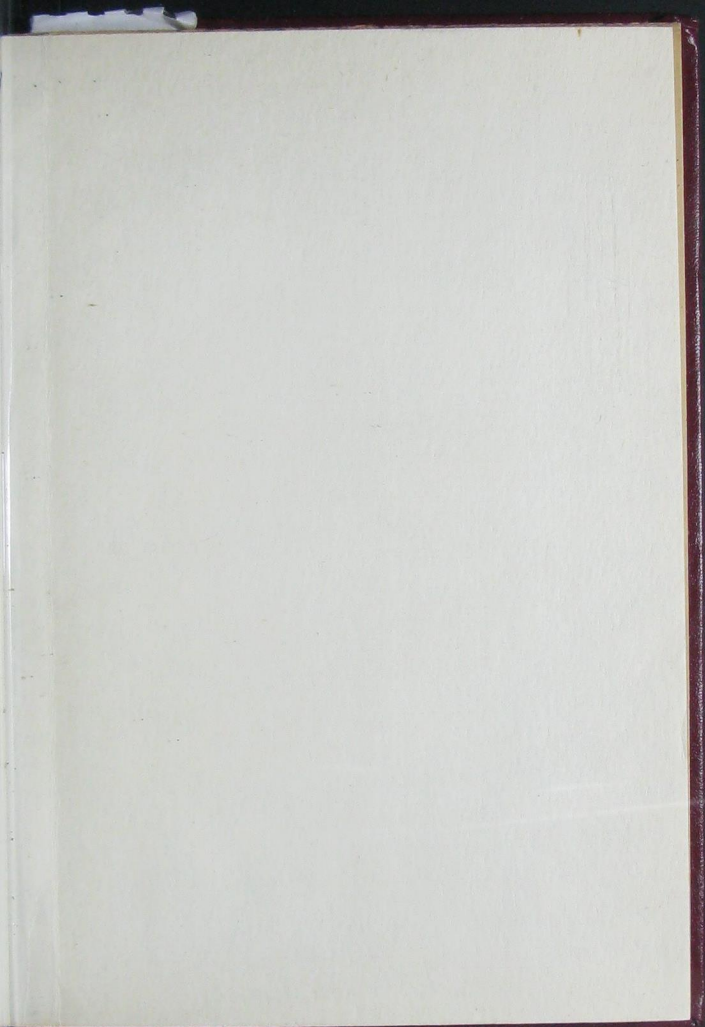
ХАРКІВСЬКА
ШКОЛА
РОМАНТИКІВ

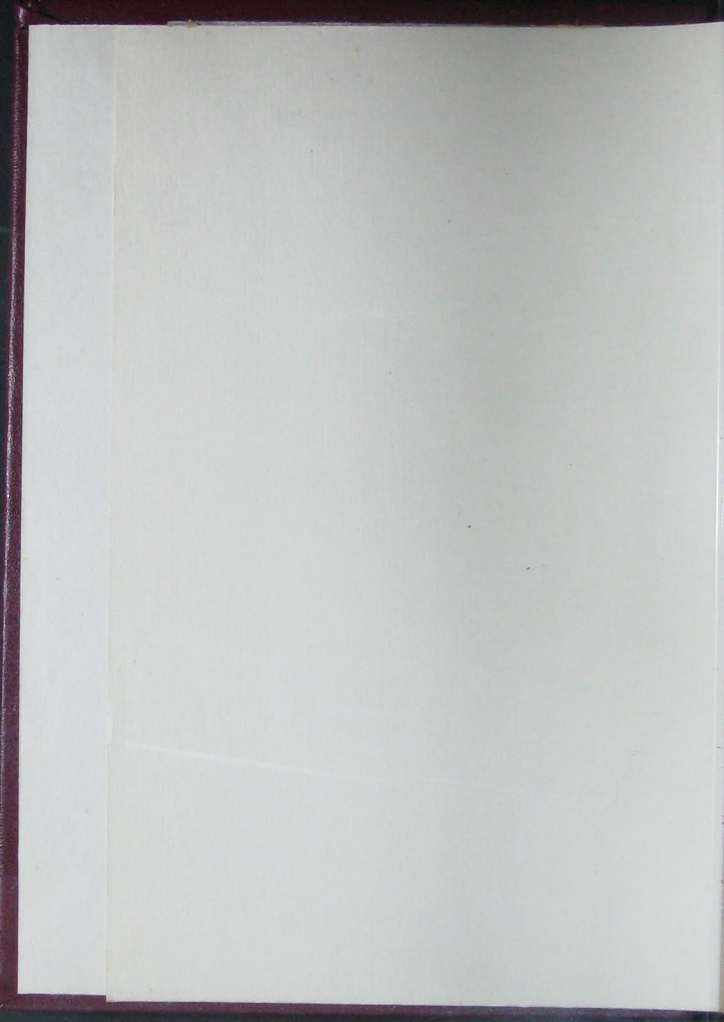
II

ДЕРЖАВНЕ ВИДАВНИЦТВО УКРАЇНИ

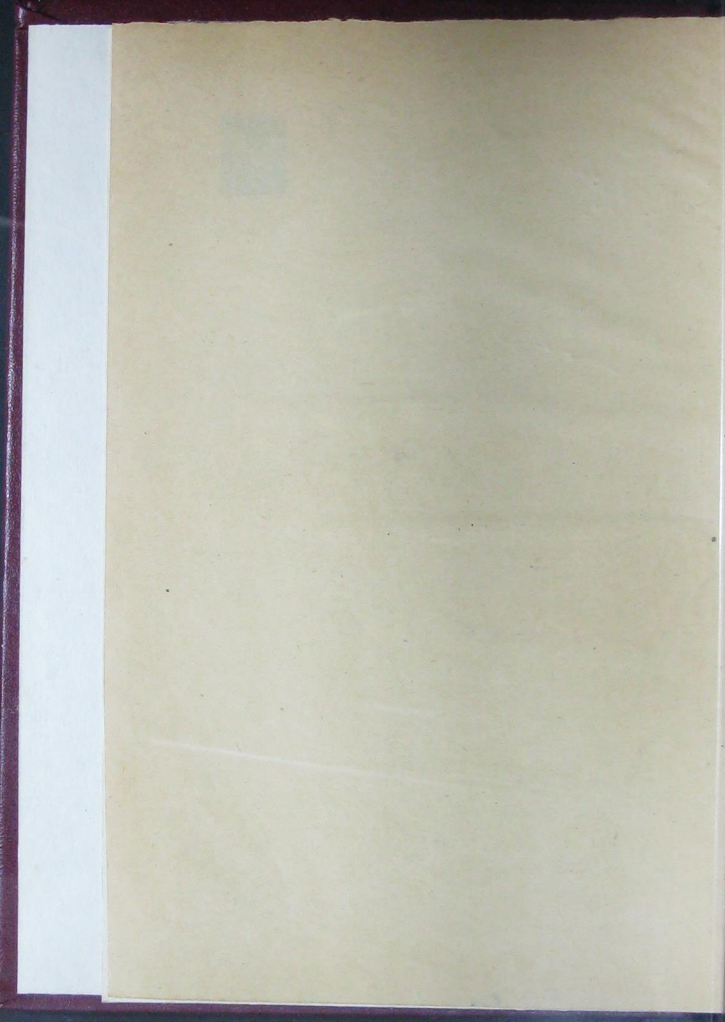
~~280(1374-2x)~~
2890(4410-4x10).

III 1931 K
408

34311

ХАРКІВСЬКА ШКОЛА РОМАНТИКІВ

ТОМ ДРУГИЙ

РЕДАКЦІЯ, ВСТУПНІ СТАТТІ
Й ПРИМІТКИ А. ШАМРАЯ

ДЕРЖАВНЕ ВИДАВНИЦТВО УКРАЇНИ
ХАРКІВ 1930

99

Вісник
22-
Бібліографічний список цього
видаєння вміщено в „Літослові
Українського Друку“, „Картковому ре-
септуарі“ та інш. покажчиках
Української Книжкової Палати

Укроболвіт № 3392. 15/VIII 1929.
Зам. № 1119. Тираж. 3.000

Центральна наукова бібліотека
ХНУ ім. В. Н. Каразіна
2013р.

(14) 9/10

08

M 543418

Центральна наукова
бібліотека ХДУ

1573 30

МОТИВИ „НАЦІОНАЛЬНОЇ ТУГИ“ В ТВОРЧОСТІ І. ГАЛКИ ТА А. МОГИЛИ

I

В одному з листів до О. Корсуна, свого давнього співника на полі української літератури, М. Костомаров, спогадуючи про давні харківські роки, висловлює цікаву думку про свою працю разом з іншими харків'янами наприкінці 30 і на початку 40 років. Дякуючи за пам'ять старого приятеля, він пише так: „Да благословит Вас бог, да избавит его всеисцеляющая десница Вас и все семейство от всяких бед и невзгод. Да благословит он вас и за то, что в Вашем недуге Вы обо мне вспомнили! Вспомнили о незабвенном времени нашей молодости, не пошлой, а полной идеалов! Ведь мы когда-то положили зародыш украинофильству, которое — как хотят, а наилучшее явление в жизни русского юга, потому что люди живут не изо дня в день, гоняясь за своими прошowymi інтересами“¹⁾.

В цьому визнанні характерні і наголос на моральній важливості українофільства, і констатування факту його зародження саме в харківських гуртках. В ті давні роки Костомаров між іншими працями видрукував чи не першу критичну розвідку про українську тогочасну літературу „Обзор сочинений, писанных на малороссийском языке“, розглянувши докладно продукцію українською мовою, з Котляревського починаючи і кінчаючи видатними фактами літературними його часу. В цій статті Костомаров підкреслював органічну пов'язаність літературного процесу на Україні, визначаючи роботу молодого покоління, як природне поширення традицій попередніх і не клав ноти на особливостях творів нових письменників. Тільки в історичній перспективі, „с прекрасного далека“, виразно відзначив він нові відтінки в роботі своїх сучасників, кваліфікуючи це нере, як зародження „украинофильства“, цебто націоналістичних поглядів.

В працях історично-літературних, присвячених цій добі українського письменства, якомусь мало зверталось уваги на ідеологічні

¹⁾ Лист від 12 лютого с/с 1884 року. Оригінал переховується в архіві Корсуна в Пушкінському домі.

процеси, на визрівання українофільських ідей у літературній роботі Метлинського, Костомарова і їхніх сучасників харків'ян 30—40 років Українська критика 60 років в особі Куліша, що встановлював репутації українських письменників іноді на довгі роки, взагалі схильна була до цілковитого ігнорування харківської групи письменників, або замовчувала їх роботу, або збивала питання кількома зневажливими, а іноді й ушпиливими увагами. Негативна думка Куліша про літературну роботу харків'ян виявилася найвиразніше в „хлестких“ характеристиках листах до Ол. Барвінського, у відповідь на прохання Барвінського дати рекомендаційний список українських письменників — наддніпрянців, твори яких він збирався умістити в шкільних хрестоматіях. У відповідь на це прохання, Куліш в листі від 1869 року провадить „генеральну чистку“ українського письменства, причому найдужче перепадає якраз харківським поетам і між ними Костомарову.

„Костомаров має велику заслугу в історії, а в розвою слованикієвської. Всі його вірші — без поезії і без смаку мови. Перекладувати Кремуція Корда (трагедія російською мовою Костомарова, — А. Ш.) — зовсім не до ладу. Метлинський у всьому не кчемний, навіть у виданні збірника пісень. Вірші його — горощу куряному решеті.

Петренко — приший кобилі хвіст; нате і мій глек на сироватку, щоб і моя була масниця; знайте мене перепечайку, що на воротах тісто. Метлинський великий поет перед ним“.

Трохи раніше в подібному ж листі він не менш гостро зазначається про твори й інших поетів харків'ян.

„Боровиковський не поет, а до того має такі вірші, що очам не ймеш віри, як такі таке написати, та ще й напечатати! Дітвору виставляти їх треба, як узурпацію письменства... Шерепері Кореницького у нас ніхто не знає і коли їх брати в читанку, то ще мусите взяти від нас цілу низку таких авторів. Нехай їх перелічує бібліографія охоча, а дітворі нащо знати їх нікчемні писання?“¹⁾.

Кулішеві, як одному із активніших діячів романтизму 40—60 років, співробітникові й товаришеві Шевченка в часи розквіту його таланту, було зовсім природно не помічати роботи своїх попередників, тим паче, що і постать Костомарова, як української діяча, визначилась уже в часи київські і пізніше, коли його інтереси звернулися до історії й етнографії. До того ж київські

¹⁾ Ол. Барвінський. Образи з громадянського і письменського розвинутих. Львів, 1912. Ч. I, ст. 192.

Амвросій Метлинський (Могила)
(1814 — 1870)

період і обдарованістю діячів того часу, і діяпазоном літературних та ідеологічних інтересів, був настільки змістовніший і розмаїтіший від попереднього, що не дивно було призабути, хоч і значні, але ж порівняно скромні здобутки харківської літератури 30—40 років. До того ж і деякі відтинки в поглядах харківських діячів, русофільські і монархічні настрої їх віршів, не могли збудити до себе пошани в поколіннях народницької інтелігенції, що зростала на традиціях Кирило-Методіївського братства.

А проте, не важко зауважити, що ті інтереси, якими напоєна була гаряча атмосфера 40-х років у Києві, може в ембріональних зародках, в окремих своїх виявах, підготовані вже були в праці харківських діячів. Тому то можна погодитися з тими істориками літератури, що, характеризуючи, наприклад, харківську пору літературної діяльності Костомарова, вбачають уже в ній первістки ідей і формул, що розвинулись в діяльності Кирило-Методіївського братства.

В порівнянні з літературною творчістю першого гуртка харків'ян на чолі із Срезневським, не важко помітити, як робота цього покоління поширюється в своєму діяпазоні, набирає розмаїтішого вигляду, як збільшується друкована продукція, появляються перші спроби публіцистики, критики, етнографічної і історичної науки,— нехибна прикмета зародження певних ідеологічних тенденцій. В передмовях до альманахів і збірників, в окремих статтях, присвячених літературним тогочасним фактам, уперше виразне підкреслені були такі модні в романтичних традиціях формули як „національність“, „народність“, „українська пісня, як вияв глибин народного духу“ і т. д. Досить згадати, що в цей час виходять 4 збірники альманаху „Молодик“, що хоч і видавався людиною, яка ніби не мала безпосереднього зв'язку з українськими літературними справами, але ж в ньому брали активну участь і Костомаров, і Срезневський, особливо перший, вмістивши тут і першу розвідку критичну про українське письменство і кілька статтів, присвячених питанням українського правопису. Виходить ще раніше „скручений“ О. Корсуном альманах „Сніп“ (1841) з декларативною заявою видавця, пізніше ряд видань „Южного Русского Сборника“ Метлинського, його збірка пісень і т. д. І. Срезневський 1838 року видає свій „Украинский Сборник“ з творами Котляревського, додавши наприкінці статтю про значіння Котляревського, як починателя нового українського письменства. Разом з такими фактами колективної, так би мовити, праці виходять окремі ширші розвідки про українську народну творчість, з історії України, як, напр., розвідка того ж Костомарова „Об историческом значении русской народной словесности“, що представлена була раді університету, як магістерська дисертація, і перша його історична монографія „Богдан Хмельницький“, що розпочата була ще в Харкові. Ще раніше І. Срезневський

пише свого декларативного листа до І. Снегірьова, де захищає право української мови (а не „наречія“) на незалежне існування, і навіть старий Квітка не без впливу на нього молоді в пориві патріотизму, в листі до Краєвського виступив в оборону української мови „старшого чада язика славянського“.

Само собою, що ці і подібні їм праці не були виявом просто літературного чи мистецького інтересу до старовини, до народної творчості, не були виявом тільки „научної любознателности“ — це збільшення інтересу до культурних і історичних пам'яток України свідчило за визрівання націоналістичної ідеології, що мала своє коріння в тодішніх суспільних стосунках на Україні.

В літературних, публіцистичних і історичних працях того часу червоною ниткою проходить як основний мотив тенденція — визначити своєрідні прикмети українського етнічного типу, поставити наголос на своєрідних особливостях літературної і культурної творчості українського народу. Уже в згадуваному огляді української літератури Костомаров підкреслює цю тенденцію досить виразно. „Главное стремление ее (російської літератури.— А. Ш.) было не в подражании иностранному, но в своенародности. В таком преобразовании должны были, повидимому, участвовать одни только великороссияне, а между тем вся Россия, богатая другими элементами, имела на него право: ближайшее принадлежало малороссиянам, как народу многочисленному и единому по вере и племени с великороссиянами. Но народность Малороссии есть особенная, отличная от народности великороссийской; малороссияне вовсе или не должны были касаться литературы, или же усвоить себе народность великороссийскую. Несправедливость того и другого мнения, если бы кто имел несчастье защитить их. очевидна сама собою. Итак, идея народности, подвинувшая вперед русскую литературу, проявила в ней особый отдел — литературу малороссийскую, которая по направлению своему, есть чисто русская, своенародная“¹⁾.

Отже, „ідея народности“ була тим основним мотивом, що, на думку Костомарова, став в центрі літературних інтересів як в Росії, так і на Україні. Розкриття і обґрунтування цієї нової категорії було типово взагалі в розвиткові романтичної школи в усесвітньому масштабі і у XVIII столітті уперше ґрунтовно зформульоване в працях попередника німецького романтизму Гердера, в його фолкльорних і історико-літературних студіях. Для Гердера поняття народної творчості ідентичне поняттю творчості національної — пісня, легенда в своїх особливостях національних є речник „національної душі, національного генія“. Ці твердження,

¹⁾ Н. Костомаров. Обзор сочинений, писанных на малороссийском языке. „Моддик“ на 1844 год. Х., 1843, ст. 160 — 161.

уперше висловлені Гердером, пізніше зробились популярними в традиціях романтичних. „Jede menschliche Vollkommenheit ist national, säkular und individuell“ (15, 566) говорить Гердер, і праця над фолкльором, мета її полягає в тому, щоб збудити національний геній до оновленого буття — „den Proteus zu fesseln und rendend zu machen, den man gewöhnlich Nationalcharakter nennt der sich gewiss nicht weniger in Schriften, als in Gebrauchen und Handlungen der Nation äussert“ (18, 88). Він не розрізняє національного мистецтва від народнього. Данте, на його думку, є народній співець, як і інші найбільші поети старої і нової Європи. Зовсім зрозуміло, що в такому ж „ідеологічному“ тоні визначає він і завдання нової філологічної науки, як науки про „національний характер“. На його думку, дотеперішній розвиток німецької літератури ішов під знаком космополітизму, що завершився в добу гуманізму, коли: „Ein Schreiber klatsche dem anderen zu: du bist klassisch, ich bin es auch! — jene, das, Volk, sind Barbaren, Pöbel der lieben Frau Muttersprache sind verflucht!“ (407). Через це сталося так, що „Unsere Barden sind verloren, die Minnesinger lagen auf der Pariser Bibliothek ruhig; di mittlere Zeit hindurch war. Deutschland immer ausser Deutschland geschlept oder mit anderen Völkern überschwemmt, bekam also nicht Zeit sich zu sammeln und auf die Stimme seiner eigenen Dichtkunst zu merken“ (428¹).

В цих і подібних тому твердженнях німецької науки XVIII століття найвиразніше виявлена була ідея національної своєрідності німецької літератури, що виросла на ґрунті нової буржуазної думки, що вступила в конфлікт з „преданнями“ старовини.

Ідеї „гердеризму“, як і німецької ідеалістичної філософії, що розвинула тезу Гердера про „національну вдачу“, безперечно, захоплювали і харківських діячів, про це свідчать як їхні власні твори, так і спогади мемуаристів харків'ян 40-х років, а між ними Ф. Неслуховського, що був добре ознайомлений з тодішніми літературними гуртками в Харкові.

„Среди молодежи университетской, как русской, так и украинской, — загадує він, — обнаружилось сильное умственное движение под влиянием идей, господствовавших в Германии. В Москве возник кружок Станкевича, где решались разные вопросы жизни. В Харьковском университете воспитывался родной брат Станкевича, к сожалению, вышедший со второго курса. Но и в это короткое время вокруг него группировался кружок, на котором отчасти отражалось влияние московского; был известен кружок магистрантов; вокруг Костомарова в свою очередь сплотилось

¹) Sigmund von Lempicki. Geschichte der deutschen Literaturwissenschaft bis zum Ende des 18. Jahrhunderts. Göttingen. 1920.

несколько молодых людей. Новое умственное движение не за-
желало проникнуть в литературу; все вместе знаменовало про-
рождение общественной мысли от застоя и летаргического сна...
общественная мысль была занята по преимуществу вопросами
философского содержания. Все рассуждали о Гегеле, Фихте,
Шеллинге...¹⁾).

І хоч за спогадами мемуариста, ні Костомаров, ні Метлин-
ський не виявляли особливої охоти до теоретичних дискусій,
більше цікавлячись темами народньої поезії, але немає сумніву,
що вплив німецького ідеалізму, німецьких романтичних теорій
вразно позначився на поглядах і літературній творчості як
Метлинського, так і Костомарова. Метлинський, як професор
теорії словесности в Харківському і Київському університетах,
знавчився як „знаток и почитатель тогдашних корифеев немецкой
литературы и эстетики“²⁾). Його докторська дисертація „Взгляд
на историческое развитие теории прозы и поэзии“, що появилася
в 1850 року, справді показує добру обізнаність з теоріями
німецької ідеалістичної естетики. Розглядаючи в історичній пер-
спективі зміни естетичних теорій, починаючи з часів античних, Мет-
линський із співчуттям спиняється лише на поглядах Платона, і це
розуміло, бо ідеалізм Платона імпонував найбільше представ-
никам нової філософської думки.

Оцінюючи теоретичну спадщину греків і римлян, А. Метлин-
ський виходить з естетичної теорії німецької ідеалістичної фі-
лософії — „ближайшее объяснение отношения поэзии к искусствам
словесности, и некоторых ее свойств и принадлежностей, что
составит предмет дальнейшего нашего рассуждения, на осно-
вании понятий новейшей, преимущественно Гегелевой, эстетики“³⁾).
Роль мистецтва в житті людини визначає Метлинський за Ге-
гелем в суто ідеалістичному тоні: „воссоздать красоту возможно
истого, полною, светлою, как отблеск божественного совершен-
ства. Художник не находит на земле такой красоты; здесь только
отдельные, рассеянные, полумисчезнувшие черты, из которых
он должен прозревать более полные, светлые и прекрасные
идеалы, создавая художественные произведения действием фан-
тазии“⁴⁾). Поезію Метлинський характеризує в дусі дуалістичного
розуміння буття німецького ідеалізму. „Значение словесности
объясняется из значения понятия слова... Человеку назначен сред-
ний удел в царстве духовных и телесных существ, на пределе

¹⁾ Ф. Неслуховский. Из моих воспоминаний. „Исторический Вестник“ 1890, № 4.

²⁾ Н. И. Петров. Очерки истории украинской литературы XIX ст. 1884, т. 130.

³⁾ А. Метлинский. Взгляд на историческое развитие теории, прозы и поэзии. Харьков. 1850, ст. 54.

⁴⁾ А. Метлинский. Ст. 66 — 67.

двух миров, вещественного и духовного, и погребаясь во прахе, он духом восходит к жизни бессмертной: слово есть соединение вещественного и преходящего, звука, и вечного и духовного, мысли. Оттого так сильно влияние слова на человека: это божественная искра, воспламеняющая наши способности, поддерживающая их жизнь и деятельность¹⁾.

Цікаво, що впливи німецького ідеалізму виявляються не тільки в наукових і критичних працях, але відчуються виразно в кількох „філософських“ поезіях Костомарова, напр., у вірші „Зорі“.

Вийду ніччю на могилу,
Гроби бовваніють,
Погляжу я в ясне небо,
Там зорі зоріють.
Ясні зорі, сийні зорі,
Любі зорі, милі!
Стану на вас дивитися,
Ставши на могилі.
Рівним рухом, живим духом,
Вічною красою,
Без упину і без ліку
Пливуть наді мною.
Пливуть зорі в ладнім хорі
Вічними шляхами,
Не нам, не нам, дітям праха,
Любоваться вами!
Нас неволя, наша доля
На світ породила,
Подражнила свобродою
Та й не вдовольнила.
Дала розум пізнавати,
Що ми дурні зроду,
Дала серце наркати
На власну природу.
Обіцяла щастя, долю,
А лихо послала,
Підманила надією,
А гроб дарувала.
Світять зорі, як світили
І будуть світити,
А ми, на них подивившись,
Ляжем в землю тліти...
Чого ж на них дивитися?
Непривітне небо!
Непривітне, безодвітне,
Нас йому не треба!²⁾

Хоч може трохи в незграбному одязі, але ж як проречисто висловлена тут романтична Sehnsucht, мотив подвоєності між безсмертною думкою і тлінною оболонкою людини, трагедія людини

¹⁾ А. Метлинський. Опр. cit, ст. 61.

²⁾ Твори А. Метлинського і М. Костомарова. Львів. 1906. Ст. 241 — 245.

в пределі двох миров, вещественного и духовного", як каже
Метлинський.

Але звичайно, ці безперечні впливи німецької ідеалістичної
фософії, що були явищем широко відомим і за межами України
почалися не в ній, могли протікати іншими річищами, ніж, ска-
жу, в роботі російських романтичних гуртків Вєневітінова і
Данкевича.

В той час як захоплення німецьким ідеалізмом в цих гуртках
може бути чинником того культурного руху, який ми визнаємо „за-
падничеством“, що його репрезентували в 40-х роках Белінський
і інші, українські романтики, як і російські слов'янофіли, з най-
більшим співчуттям ставилися до тих проблем німецької науки,
які трактувалися про національну своєрідність, про вагу народної
культури у визначенні національного характеру і т. д. Тому то
підковані спостереження Ф. Неслуховського, що Костомаров і
Белінський на зборах гуртка цікавились не так проблемами
фософськими, як „славянским вопросом“, питаннями „изучения
народности“—справді відповідали напряму думок українських
письменників харків'ян.

Вгадуваній вище критичній статті про українське письмен-
ство Костомаров не тільки констатував його „простонародність“,
як намагався з'ясувати собі глибші причини особливостей укра-
їнського національного характеру, як він виявився в творах сло-
вотворности. В одному, ще неопублікованому листі до І. Срезнев-
ського (він піде в III-му томі нашого видання), він признається,
як ніколи не був захопленим збирачем українських пісень, як
Белінський, цінуючи, очевидно, ці пам'ятки, не самі по собі, а як
джерело для певних, так би мовити, історико-ідеологічних ви-
сновків. Ще наявніше виявляються ці ідеологічні тенденції в його
дипломатській дисертації „об историческом значении русской на-
родной поэзии“¹⁾, де доводить тезу про значіння народної поезії
у вивченні історії і національного характеру. Яка це була
наукова ініціатива і разом з тим зухвале порушення „наукових
дисциплін“, можна судити хоча б з тої явної зневаги, з якою по-
глядалась до праці і стара, вихована на класичних традиціях
критика і деякі російські журнали „западнического напри-
авления“, як, напр., „Отечественные записки“²⁾.
Вірно і недвозначно говорить він про стимули, що спонукали
його обрати саме таку тему.

Н. Костомаров. Об историческом значении русской народной поэзии.
М. 1843. Ст. 214.

В своїй автобіографії Костомаров цікаво розповідає про те, як зустріла
його Харківського університету його нову свою тему дисертацію. „Мне
пришлось писать новую диссертацию и я выбрал тему: Об историческом зна-
чении русской народной поэзии. Предмет тот уже был близок моему сердцу;
несколько лет я записывал народные песни и у меня их накопилось довольно.

„История сделалась для меня любимым до страсти предметом; я читал много всякого рода исторических книг, вдумывался в науку и пришел к такому вопросу: отчего это во всех историях толкуют о выдающихся государственных деятелях, иногда о законах и учреждениях, но как будто пренебрегают жизнью народной массы? Бедный мужик земледелец — труженик, как будто не существует для истории; отчего нам история ничего не говорит о его быте, о его духовной жизни, о его чувствовании, о способе его радостей и печалей“. („Литературное Наследие“, 1890, ст. 28).

В передмові до дисертації, він, згадуючи про працівників на полі народознавства, з великою повагою згадує ім'я Гердера: — „пред всеми народами немцы могут похвалиться своим бессмертным Гердером, который нанес решительный удар прежним мнениям и водрузил на незыблемом основании знамя народности“. І в цій же передмові він поширює Гердерову основну тезу „Jede menschliche Vollkommenheit ist national, säkular und individuell...“ в такій формулюванні.

„Всякий народ имеет в себе что то определенное, касающееся более или менее каждого из тех лиц, которые принадлежат к народу. Это народный характер, по которому целая масса может быть рассматриваема, как один человек. Всякое индивидуальное лицо имеет свой характер: этот характер постигается в его действии, в приемах преимущественно в таких случаях, когда он высказывается невольно, не стараясь быть замеченным, испытанным, узанным“. (Ор. cit, ст. 9).

Але ці впливи німецького романтизму, звичайно, не стали за одинокий чинник, що визначив річище ідеологічних настроїв української інтелігенції; йому звичайно треба одвести певну обмежену ділянку активного чину на новому, чужому ґрунті, що мав свої органічні можливості для плекання нових ідей. Установлення впливу, це не тільки розв'язання проблеми аналогічності, подібності і т. д. (це тільки перша стадія аналізу), але так само виявлення різниці в межах цієї аналогії, і, головне, висвітлення причин одмінності, органічної своєрідності даної явища. Зупинятися тільки на аналогічності явищ і обмежувати

Теперь-то я предполагал провести мою задушевную мысль об изучении истории на основании народных памятников и знакомства с народом, его преданиями, обычаями, и способом выражения мыслей и чувствований. Я подаю свою тему факультету и в тот час встретил неодобрительное отношение к ней некоторыми лиц. Профессор философии Протопопов первый не одобрил ее и находил, что такой предмет, как мужицкие песни, унижен для сочинения, имеющего целью приобретение ученой степени; но всего страннее покажется, что против этой темы был и Артемовский-Гулак... („Литературное наследие“ 1890, ст. 42).

не тільки таким завданням, це значить доходити до теоретично-наукових висновків, що якийсь стороній чинник, чи то літературний, чи то ідеологічний, являється основним стимулом в зародженні нового явища за інших громадських обставин. О. М. Пипін в своїй праці „Характеристика литературных мнений“, вияснюючи зародження слов'янофільських ідей в Росії, стверджуючи, що „початок на которой развивались славянофильские идеи, была немецкая философия; из нее славянофилы заимствовали свою аргументацию, средство борьбы и постановки руководящих вопросов“¹⁾ — доходить, безперечно, до неправильних методологічних висновків. Але можна цілком погодитись з другою частиною цитати, то бач, легко важче признати безперечність першої. „Аргументация, средства, постановка вопроса“ — це справді те, що використовує нова культура чи література в традиціях старішого — вдягаючи в нову оновлену готових уже формул неясні ще шукання, що виникли в старіших обставинах. Тому - то в дослідях про впливи треба починати перш за все з вивчення аналогій, як матеріалу наочнішого, чому чи іншому явищі.

Таким загальним стимулом у формуванні ідей про народність є історія німецький романтизм, але ж ним одним не вичерпуються сторонні чинники, що впливали на формування ідеології і літературних смаків наших діячів 30 — 40-х років. Ці інші впливи конкретизували формулу народності, доповнили її історико-політичною аргументацією, і таким чинником став так званий, слов'янофільський рух, що виник як серед західних слов'ян, особливо чехів, так і в певних угрупованнях російської, переважно московської інтелігенції 30 — 40-х років. Нам важливо спинитися, хоча б за все, на тенденціях чеського відродження, бо тут умови, в яких перебувала інтелігенція, інтелігенція пригнобленої національності, дають значно більше матеріалу для історичних аналогій. Факти зв'язків усієї генерації письменників харків'ян з діячами чеського відродження досить численні і разом з тим цікаві, тому що жодним способом обминати їх не можна, хоч до цього часу історики української літератури звертали найменшу увагу на цю цікаву сторінку історії літератури. Ми змушені так само спинитися, тільки в загальних рисах, на цій цікавій, хоч може не без наслідками, як саме напруженістю взаємного інтересу, стосунки між слов'янського єднання. М. Яворський, в своїй праці „Нариси з історії революційної боротьби на Україні“, спиняючись на впливах чеського панславізму в Росії, за піонерів - пропагандистів, ідей Шафарика, Колара і інших, уважав саме українських письменників 30 — 40-х років.

„Ідеологію Ганки, Колара, Шафарика пильно пропагував уже

¹⁾ А. Н. Пыпин. Характеристика литературных мнений. Изд. 4-е, 1909, стр. 250.

в ті часи Осип Бодяньський, М. Максимович, Метлинський та інші. Сказати б так, по правді, то вони перші й познайомили Росію взагалі з ідеологами чеського панславізму¹⁾.

Це, звичайно не зовсім точно, бо „відкрив чехів“ ще роком раніше 1823-го ак. Кепен, відбувши першу подорож до Чехії із свідомим завданням познайомитись із слов'янством, а в кінці 20-х років починається широка і активна популяризація чеської культури від М. П. Погодіна і його жваве листування з Ганкою, Шафариком і іншими. До того ж, треба сказати, що він був і посередником між українськими і чеськими діячами в перших подорожах українців по слов'янських землях. А взагалі, коли бувають такі точним, то доведеться починати у зворотному порядку — не російським чи українським, а чехам, де пансловістські ідеї в русофільській їх редакції, виявилися раніше, належить ініціатива ознайомлення слов'ян поміж собою. Основоположник чеського відродження Йозеф Домбровський відбув подорож до Росії, захоплений ідеєю про слов'янське відродження, ще 1792 року²⁾. В творчості М. Яворського можна признати безперечним одно, що справді ґрунтовне ознайомлення з чехами і з іншими західними слов'янами, з їх літературою і наукою, почали харківські, а не київські, дослідники, українські письменники. Не кажучи про Бодяньського, особливо треба відзначити ролю І. Срезневського, знаменитого пізніше словіста, що його вага у взаємному знайомстві між чехами і харків'янами виглядає особливо показовою. У 1839-го року молодий Срезневський, як державний стипендіат, вирушає в наукову подорож до слов'янських країн, перебуває там цілих три роки, знайомиться із знаменитими діячами чеської літератури і науки — Шафариком, Ганкою, Челяковським та іншими, а з деякими з них вступає в найтіснішу приязнь, що триває протязі десятків років (як, напр., з Ганкою³⁾). З того часу відомості про українську літературу, що спорадично з'являлися в чеському органі „Časopis českého Museum“ і до приїзду Срезневського, тепер значно збільшуються. На сторінках „Часопису“ все частіше бачимо переклади творів поетів-харків'ян, анотації нових видань, нарешті ряд рецензій на харківські збірники і альманахи. Що в цій зацікавленості чехів українськими поетами треба завдячувати в значній мірі Срезневському, про те свідчать листи його приятелів з Харкова з висловленням подяки за популяризацію творів їх в Чехії.

¹⁾ М. Яворський. Нариси з історії революційної боротьби на Україні. Т. 1, ст. 142.

²⁾ Див. про це хоч би працю В. Францева „Очерки по истории чешского возрождения. Варшава. 1902.

³⁾ Про подорож Срезневського див. статтю В. Францева „И. И. Срезневский и славянство“ в збірнику „Памяти И. И. Срезневского“ Пг. 1916. Т. 1, ст. 94 — 163. (В цьому ж томі і докладна бібліографія).

„Прошу рекомендовать и познакомить меня с умным и даровитым Вашим знакомым — пишет Л. Боровиковський в листі від 1842-го року до Срезневського (див. I-й том нашого видання) — с моим сославянином Г. Челяковским. Для меня очень лестно было прочесть перевод его моей „Песни русалок“, который разобрал и понял без труда“.

Ті саме заяви ми не раз чуємо і в листах Метлинського до Срезневського, приблизно в ці ж часи. *Ukrainica* за ці роки в „Часописі“ помітно збільшується, як це свідчить бібліографія цього журналу, починаючи з 30-х років. Випускаючи передруки українського фольклору і рецензії на етнографічні збірники українських пісень, ми маємо в „Часописі“ від 1833 до 1845-го року такі українські матеріали, що чи їх передруковується, чи обговорюється¹⁾.

1833. — Челяковський Фр. З антології руської: І. Котляревський. „Ой мати, мати, серце не рокує. Л. Якубович. Українська мелодія. (Т. IV, ст. 369 — 370).

1833. — Шафарик, П. І. Слов'янські народні пісні. (Пісні польські; руські люду Галіційського, зібрав Вацлав з Олеска. Львів, 1833). (Т. IV, ст. 450 — 451).

1838. — Шафарик, П. І. Літературні справи в Слов'янщині. (Згадується про праці М. Максимовича). (Т. II, ст. 102 — 117).

1838. — Ганка, В. Розправи про літературу руську. (Про видання І. Срезневським 6-го зшитку „Запорожской Старини“). (Т. IV, ст. 185).

1839. — Дрібнички і літературні справи. справи про літературу руську. (Згадується про вихід таких книг: „Запорожская Старина“ І. Срезневського, ч. II; Наталка Полтавка у виданні І. Срезневського; Думки і пісні, та ще дещо. Амвросія Могили). (Т. II, ст. 247 — 249).

1839. — Н. В. (Ганка) справи літератури руської. Нові книжки руські. (Подається відомості про Котляревського та Квітку — Основ'яненка). (Т. III, ст. 372, 377 — 378).

1842. — Челяковський, Фр. Л. З антології малоруської. (Гетьман, Амв. Метлинського, 2) Сирітка — його ж, 3) Кінь — Костомарова, 4) Співець — його ж, 5) Пісня русалок — Л. Боровиковського, 6) Прокіп та Сашенька — Опанаса Шпигоцького, 7) Дві стежки — М. Костомарова, 8) Козацька смерть — Метлинського, 9) Туга за милою — Руслана Шашкевича, 10) Пан Шульпіка — М. Костомарова). (Т. III, ст. 323 — 337).

1842. — Шафарик, П. І. Літературні справи. Література руська. (Тут згадується про видання „Истории Малороссии“ Бантиша-Каменського). (Т. III, ст. 456 — 458).

1842. — Яхім, Фр. Література малоруська. (Згадується про вихід у Харкові „Сюпа“ Ол. Корсуна). (Т. III, ст. 455 — 456).

1843. — Срезневський, І. Дописи. (Допис І, до В. Ганки). (Т. II, ст. 36 — 37).

1843. — Срезневський, І. Літературні справи. Дописи. Лист Срезневського до Ганки (Описується культурне життя в Харкові, згадується про виставу „Щирої любови“ — Квітки, про вихід „Енеїди“, Костомарова „Истор. значен. рус. песен“, „Малорусские пословицы“ — Срезневського і інш.). (Т. III, ст. 463 — 465).

¹⁾ Бібліографічні відомості подаємо в українському перекладі.

1844.— Срезневський, І. Літературні справи. Дописи з чужини. (Згадується про вихід „Молодика“ Бецького).

1845.— Редакція. Огляд літератури руської 1844 р. (Де згадано вперше про Шевченка). Названо його „Тризну“ без визначення автора¹⁾.

Коли ж додати до того листування Срезневського та Бодяньського з діями чеського відродження, листування дуже широкого і докладного, що опубліковане було пізніше, то виявляється досить повна поінформованість чеських діячів з цікавішими фактами невеличкої тоді літературної продукції українською мовою²⁾. Варто до того ж відзначити звичайний тон доброзичливості і зацікавленості до українського письменства, що виявляється однаково, як в рецензіях, так і замітках чехів про українське письменство.

В свою чергу, як твори чехословацьких поетів, так і народня пісня посіли помітне місце в творчості Метлинського, Костомарова, О. Корсуна і, звичайно, Срезневського, що, вивчивши мало не всі слов'янські мови, популяризував слов'янщину не тільки *ex cathedra*, але ж і перекладами пісень різних слов'янських народів, навіть пробував писати вірші на цих мовах, хоч в більшості вони і не побачили друку. Ініціатива в поширенні мотивів чехословацької поезії на українському ґрунті належить А. Метлинському, що у збірці своїх віршів (ще до подорожі Срезневського) вмістив переклади 9-ти пісень і 4-х віршів чехословацьких поетів, написавши кілька оригінальних віршів-варіацій на теми чеського поета Фр. Челяковського, як, напр., „Пожар Москвы“ і інші. В своїх збірках віршів пізніше і Костомаров віддав данину чехословацькій поезії, давши переклади-варіації на тему чеських поетів і народньої творчості. До них належать окремі уривки з „Краледворського рукопису“ і „Суда Любуши“ і вірші — „Квіточка“, „Ягоди“, „Рожа“, „Олень“, „Турнія“ і інші. Нарешті, в своєму альманасі „Сніп“ О. Корсун дав так само ряд перекладів і наслідувань з чеських поетів, що становлять по числу майже половину невеликого літературного його доробку.

Ці факти літературних взаємин між представниками молодих слов'янських літератур звичайно не могли обмежитися тільки явищами літературного обміну, — певне споріднення ідеологічне спричинилося до взаємної дифузії ідеологічних тенденцій, до перенесення нових формул, що звучать хоча в листах Метлинського до Срезневського, в час подорожі останнього по слов'янських землях. В одному з листів, дякуючи Срезневському за переклад

¹⁾ П. Богацький. *Ukrainica* з журналу *Časopis Českeho Museum* від початку його існування по 1926 рік (1827 — 1925). „Записки Наук. Тов. ім. Шевч.“ 1927, т. CXLVI. Ст. 205 — 207.

²⁾ Велике листування Ганки з російськими і українськими діячами (зокрема з Срезневським). Видав В. Францев, у 1905 році. „Письма к Вяч. Ганке из славянских земель“. Варшава. 1905, ст. 1296.

ого віршів Челяковським, Метлинський уперше в своїх листах конкретизує значіння і вагу оновленого союзу між двома слов'янськими народами.

З листа А. Метлинського до І. Срезневського

Благодарю за знакомство с чехами (нельзя ли прислать переводы? любопытно бы прочесть): да укрепится братский союз лавян, да растет и цветет, да будет многолетен: Всю чужеземину к чорту: Разве им мало и в нас своего мало?..¹⁾

Це конкретизація, поширення формули „народности“, що виникла в результаті спільної праці слов'янських, російських і українських культурних діячів, вимагає свого історико-літературного коментаря. Сказавши уже про те, що знайомство між чехами і харківськими поетами цікаве напруженням взаємного інтересу, не наслідками, ми хотіли цим підкреслити, що почин і левина

З листа А. Метлинського до І. Срезневського

„Благодарю за знакомство с чехами (нельзя ли прислать переводы? любопытно бы прочесть): да укрепится братский союз лавян, да растет и цветет, да будет многолетен: Всю чужеземину к чорту: Разве им мало и в нас своего мало?..“¹⁾

Це конкретизація, поширення формули „народности“, що виникла в результаті спільної праці слов'янських, російських і українських культурних діячів, вимагає свого історико-літературного коментаря. Сказавши уже про те, що знайомство між чехами і харківськими поетами цікаве напруженням взаємного інтересу, не наслідками, ми хотіли цим підкреслити, що почин і левина

¹⁾ З неопублікованих листів А. Метлинського до І. Срезневського, що перебувають у рукописному відділі Академії Наук СРСР, в так званій скарбниці Срезневського. (Листи ідуть в цьому томі).

доля ініціативи українських поетів в зв'язуванні знайомства літературного з чехами, не визначало якоїсь специфічної сепарації національної українських діячів від діячів російських. Так само треба одзначити, що і інтерес чехів до України, кінець кінцем, не фіксувався виключно етнографічними її межами, але поширювався на всю Росію. Україна, в уявленнях чехів, була лише своєрідною частиною великої Росії, опори слов'янського відродження. Це виходило із специфічного становища чеських діячів і зумовлювало характер їх інтересу до збудження літературного життя на Україні.

Не ставлячи своїм завданням простежити, де саме уперше пролунала думка про всеслов'янське об'єднання, немає сумніву, що найсильніше підкреслена вона була в публіцистичних і літературних працях чехословацьких поетів і учених діячів. Польські слов'янофільські тенденції початку XIX століття не доводиться брати на обрахунок, маючи на увазі яке конкретно політичне значіння (якщо можна говорити про нього) надавалося цій формулі як в чехословацьких, так і в українських працях подібного роду.

Формула пансловізму в цій інтерпретації мала виразно русофільський відтінок, орієнтацію на Москву.

Ще на початку століття, свідчить історик слов'янського відродження В. Францев, імпазантна сила російської армії, блискучі перемоги над Наполеоном викликали зливу хвалебних од від чеських поетів, де в панегіричних тонах підносились слава російської зброї.

Крім цілком можливого сервілізму, підслужування могутньому спільнику Австрії, Олександру I, важливо все таки підкреслити той слов'янський патріотизм, те захоплення непереможністю найбільшої парости слов'янського племені, що відчувається в цих віршах і „орациях“. Так, один з чеських патріотів, Антонін Марек, в своїй хвильній промові підкреслює те, що всі надії західного слов'янства звернуто на могутню Росію.

„Звідти, зі сходу дух слов'янщини повіває; звідти підноситься рід дужих... Туди звертають свої очі слов'яни, під стопами яких шумують хвилі Адріатики і Океану; плуг їх проорює лани Лабські і Донські, кораблі їх плавають в морях Чорному і Північному. Не треба журитись тим, що нас з одного боку тиснуть німець, а з другого — животіємо під турком, що знеслились хоробра рука сербів і що загинула держава князя Святополка. Та не виторгнули у нас берло Рюрика; він щасливо переміг татарську навалу. Донині стоїть стародавня столиця Москва і непереможне місто Петра.

Тужити за тим, що наша чеська земля не під їх орудою, то значить вдаватися в жалюгідне скигління. Почекаємо на краді

чи, як наша мова, яку ми збираємось ховати, буде прекрасною
ваших правителів...¹⁾.

Цю актуальність мрії про ближчі зв'язки з могутнім слов'ян-
ским племеном в настроях чеських діячів під впливом 1812 року
стверджує І. Срезневський, що, напоений вражіннями від пере-
бування в чехах, у своїй вступній лекції в харківському універ-
ситеті 1842 року підкреслював так само цю думку.

„В жизни рода человеческого бывают години, которые решают
судьбу целых племен, пророчат и довершают падение одних,
и новых отживши ли отживших, пророчат или довершают возвыше-
ние других, выводя их на поле подвигов с новыми, свежими силами.
Такою годиною для славян была русская отечественная война...
На полях Бородина, под заревом Москвы, при переправе через
Беззубину сходились братья, как недруги, но братья²⁾...“

Мрія ця активізується, якщо можна так сказати, в 20 — 40-х
роках, як нав'язалися тісніші організаційні і культурні зв'язки,—
з одного боку, субсидії від російської академії чеським ученим,
призначення їх на катедри до Росії, подорожі учених з Росії в
слов'янські землі і перші катедри слов'янознавства в Москві
і Петербурзі. Крім згадуваної праці Францева, листування Ганки,
Лавровського з Погодіном (чи не найбільшим ентузіастом слов'ян-
ського об'єднання під егідою Росії) нарешті, листування Бодя-
нського з Погодіном (в час перебування першого в слов'янщині)
яскраво виражено змальовують характер цих взаємин.

Найактивнішим прихильником Росії був Фр. Челяковський,
який мріяв все життя про переїзд до Росії, плекаючи надію з
сприятливих обставин домашніх там знайти широке поле для літера-
турної і наукової діяльності. З листів до Колара дізнаємось про
його намір нелегально перейти кордон і, разом з тим, визнання
своїх неспроможностей терпіти довше національний гніт на своїй
слов'янщині.

О боже ж мій, коли ж я, нарешті, виберусь звідси на сто-
ну від усього цього паскудства. Там ніхто не завадить гово-
рити правду і змалювати картину всього цього. Друже мій, не
відіймайся моему великому наміру, а краще підтримай його, бо
багато чекає він частину мого блаженства; я не можу жити серед
владу, позбавленого всієї, всієї свободи. Там, лише там сяє моя
надія, бо для мене немає нічого дорожчого за свободу. Краще
жити, аніж тут запродавати себе³⁾“. Такими ж сподіван-
нями сповнені і листи кар'єристично настроєного Ганки, що, по-
вернувшись до нашого Ів. Головацького, одверто мріяв про кар'єру в

¹⁾ В. А. Францев. Очерки по ист. чешского возр. Варшава, 1902. Ст. 19.

²⁾ Ж. М. Н. Пр. 1893, ч. I, ст. 118 — 120.

³⁾ В. А. Францев. Op. cit., ст. 90.

Москві чи в Петербурзі, і листи поважного ентузіаста Шафарика, що сподівався саме в Росії розгорнути свою наукову діяльність. В уяві представників чеського відродження російська державність виступає, як могутній меценат, природний захисник слов'янських народів і слов'янської культури, під безпечною опікою якого може знайти захист стомлений в борні з чужоземцями слов'янський люд. Звідси природно витікала формула, аналогічна формулі представників т. з. „офіційної народности“ — слов'янство, об'єднане під зверхністю білого царя.

Питання про соціальне коріння чеського відродження ще до цього часу (як і взагалі про слов'янофільський рух) ґрунтовно не розв'язано. Крім спростованої вже теорії про т. з. „неісторичні нації“, в працях марксистів тільки намічено основні контури проблеми, коли, звичайно не згадувати сумнівних прогнозів таких псевдомарксистів, як Отто Бауер, що присвятив цілу працю питанню відродження пригноблених національностей. На цьому питанні у нас докладніше спинився А. Річицький в своїй відомій праці „Т. Шевченко в світлі епохи“. Розглядаючи соціальний ґрунт, що на ньому зросли ідеї Кирило-Методіївського братства, він спиняється і на чеському відродженні, на слов'янофільських ідеях, розвинутих представниками чеської інтелігенції початку ХІХ століття. На думку А. Річицького, виникнення цього руху серед західніх слов'ян було виявом реакції проти наступу німецького капіталізму. Ненависть до німців тісно пов'язувалась з ненавистю до нових господарських форм, що їх заводив німецький капіталізм у Чехії. Проти капіталістичної експансії повстала чеська інтелігенція в ім'я оборони старих національних форм, зв'язаних ще з пережитками феудалізму. Таким чином, не зважаючи на проповідь демократизму, народолубства, національний чеський рух був течією реакційною, консервативною і тому без надійних перспектив в майбутньому. Такі ж прикмети консерватизму, деякого навіть архаїзму, знаходить Річицький і в ідеології кирило-методіївських братчиків¹⁾. В тій частині, де говориться про Кирило-Методіївське братство, твердження Річицького, в значній мірі, спростовані уже в працях Гуревича і інших, підкреслено вже, що в роботі Київського гуртка 40-х років виразно виявляються буржуазні тенденції, але лишається ніби нез'ясованим питання про характер чеського відродження, і проти пансловістські тенденції, що виявилися на харківському ґрунті ще до Кирило-Методіївського братства. Треба гадати, що і в чеському відродженні не можна класти ноту лише на консерватизмі чеських діячів, стоячи на такій позиції, не можна уникнути деякого протиріччя з основним твердженням марксизму, що відродження національностей криє в собі, як відомо, первістки бур-

¹⁾ А. Річицький. „Шевченко в світлі епохи“. 1923. Ст. 79 — 93.

разних тенденцій. (Твердження про існування т. з. „неісторичних націй“ уже спростоване історичними фактами). Ненависть до націй була логічним наслідком збудження так званої національної свідомості (категорії уже буржуазного мислення), чого, звичайно, однімати від чехів не можна. І. Сталін, в своїй відомій статті „Марксизм и национальный вопрос“ розглядає відродження вигнічених національностей саме як факт буржуазного процесу

„Капитализм начинает развиваться и в восточных государствах. Развивается торговля и пути сообщения. Возникают крупные города. Нации экономически сплавляются. Ворвавшийся в покойную жизнь оттесненных национальностей капитализм возбуждает последние и приводит их в движение. Развитие прессы и театра, деятельность Райхсрата (в Австрии) и Думы (в России) способствует усилению „национальных чувств“. Народившаяся национальная интеллигенция проникается „национальной идеей“ и действует в этом же направлении...

Так складаються в нації чехи, поляки і т. д. в Австрії; румуни, румуни і пр. в Венгрії; латыши, литовці, українці, поляки, армяни і пр. в Росії. То, що було виключенням в Західній Європі (Ірландія), на Сході стало правилом.

Борьба началась и разгорелась, собственно, не между нациями в целом, а между господствующими классами командующих и угнетенных наций. Борьбу ведут обыкновенно или городская буржуазия угнетенной нации против крупной (чехи и немцы), или сельская буржуазия угнетенной нации против помещиков (русины и поляки), или вся национальная буржуазия против правящего дворянства командующей нации (Польша, Литва, Украина в России).

Буржуазия — главное действующее лицо¹⁾.

Діячі чеського відродження ніяких ближчих стосунків з представниками рідного феудалізму не мали, спиралися вони на ту масу, на якій зросли, цебто на заможне селянство і на міське громадянство, і таким чином мали виразно дрібнобуржуазне обличчя. Намагання організувати культурне національне життя й протиставити його агресивним намірам німецької і мадярської буржуазії становило основною прикметою цього руху. Захоплення старовиною, ідеалізація старих, ще феудальних відносин, що проступає в поетичній творчості чеських діячів, знову таки не може свідчити за намагання справді відродити їх в непорушних своїх формах. У боротьбі пригнобленої національності за право національного розвитку проти денаціоналізаторських тенденцій панівної нації, ідеалізація старовини, національна романтика, є тим історичним

¹⁾ І. Сталін. Марксизм и национальный вопрос. „Марксизм и национальная проблема“. ДВУ. 1924. Ст. 208 — 209.

аргументом, що має довести право цієї нації на самостійне існування в нових історичних обставинах. Ці тенденції ми помічаємо не тільки у чехів. В поезіях, напр., Куліша, ми завжди зустрічаємо таку історичну аргументацію, посилення на колишню активність української нації, що дає їй право, хоч і в інших формах, на розвиток буття в нових обставинах. Попри все захоплені минувшиною, в творчості чеських поетів раз - у - раз звучить над нами краще майбутнє.

Але ж немає сумніву, що ці первістки буржуазної думки були занадто неспівмірні, не доведені до логічного свого наслідку, не певні, як непевна була і база, на якій стояли представники відродження чеського, як занадто слабе було супроти німецького капіталізму національне міщанство і буржуазія. Тому то разом загостреною свідомістю національної одмінності ширилася і думка про неспроможність своєю відстояти власну незалежність перед сильним, неблаганним ворогом — німцем і мадяром. І звідси історично зрозумілий нахил опертися на могутнє слов'янське плем'я.

„Перша - ліпша звістка — пише Челяковський до свого приятеля 1829 року — про перемогу росіян (над турками. — А. Ш.) так хвилює моє серце, ніби я один із їх числа. Лише вони будуть нашими за нас і, певно, нашою поміччю. Що сталося б із слов'янством без них? Всі уже в занепаді, і якби німці не зважали на них, то повірте, що вони так би попрацювали над нашим поглиненням і знищенням, що незабаром від нас лишилася б як шматка слов'янського каптана, а з часом і слова б нашого не почули. Мусимо кохати їх, кохати всею душею“¹⁾.

Ідея про відродження Чехії, як незалежної політичної одиниці майже не виявляється в національних виступах перших діячів слов'янського відродження і в листах, припустимо, Шафарика. Погодіна, наголос зроблено саме на розвиткові культурних форм національного життя, на відродженні національної мови і літератури, на виявленні, нарешті, скарбів народньої творчості. В цьому плані виявляється вся активність, напруженість національних думок, не переходячи до проблем політичних, або дуже обережно їх торкаючись. Згадуючи напади на захоплення пансловизм з боку деяких груп тодішньої російської інтелігенції, Шафарик вважає, що цим нападам треба протиставити активний опір. „Ми, звичайно, не такі багаті на старовину, як німці і інші, а через те саме невеликі запаси, що маємо, мусимо оцінювати вище всіх діамантів світу і не дозволяти, щоб... дурні голої потрошили їх“. (З листа від 23 травня 1836 року²⁾).

¹⁾ А. В. Францев. *Op. cit.*, ст. 114 — 115.

²⁾ Письма к М. Н. Погодину из славянских земель. Письма П. И. Шафарика с предисловием и примечаниями Н. Попова. М. 1880.

З погляду спорідненості слов'янських культурних традицій
вважали чехи перш за все свою спорідненість з Росією і
наївно, в цій площині найбільше цікавились вони культурним
життям Росії, захоплюючись усною творчістю, високо її підносячи,
і разом з тим не високо ставлячи все те, що мало ознаки євро-
пейського впливу. (Особливий скептицизм виявляв Шафарик,
стверджуючи, наприклад, російську Академію, наймизернішою нау-
ковою інституцією з усіх інших академій в світі, які він тільки
перелічує. — З листів до Погодіна).

Знов же Челяковський найактивніше проявляє інтерес до літе-
ратурного життя в Росії, і, ремствуючи на неувагу російських
критиків до своєї народної творчості, видає 1829-го року збірку
своєї поезії „Ohlas rjśnj ruských“, що в значній частині своїй є
стилізація російських народних пісень, щоправда, іноді дуже
сильно перероблених. Тут ми зустрічаємо вільні варіації на
тему російських і українських пісень. Але в цій книжці для
нас цікаво не так стилізація усних зразків, як ідеологічні мотиви,
якими жили представники чеського відродження. Це такі
поезії, як „Смерть Олександра“, „Велика панахида“, і в інших
випадках його творів — „Пожежа Московська“ і „Від чого чапура
біля моря“. Прикладом русофільських його настроїв може
служити вірш „Велика панахида“, що її переклав О. Корсун і
опублікував А. Метлинський. Подаємо у перекладі Корсуна.

1

Наче від дощухи, або від граду,
Жито у полі собі похилилося,
І поле затопло, й по полю річки:
Там біля Москви, нашої нені,
Там на рівнинах та смутних долинах,
Храброго руського війська багацько,
Та і французів невірних чимало
Голову в землю сирюю зложило,
То пошматовано, то пошмаровано
Гострими шаблями, списом козацьким,
То покалічено кулями з дула.

2

Вірнії діти Великої нені,
Божої віри щити правовірні,
Царству й цареві невраднії слуги!
Вам за ту ласку, за тев радіння,
Й душечкам вашим у вічну пам'ять
Ми відправляли по вас панахиду —
Світ ще якої ніколи не бачив,
На світі люди якої не чули.

3

Тільки не мали свічок готовеньких,
Й воску не мали свічок наробити —

Кожному б ставить особую свічку;
Так запалили одну тільки свічку,
Щоб то горіла у божої церкви:
Свічку велику — Матусеньку Москву, —
Вам, синам вірним, в упокій вічний,
І на погибель ворогам нашим.

В цих і подібних віршах найкраще виявляється ідеалізоване уявлення про національні святощі — матушку-Москву і царя-батька, уявлення, що були властиві не лише одному Челяковському. Як в цьому вірші, так і у вірші „Смерть Олександра“ в стилізованій манері народньої пісні подає поет картину патріархальних взаємин царя-батька і простого народу, що оплакує його дочасну кончину. В таких же ідеалізованих тонах уявляє собі поет і взаємини слов'янських народів під егідою білого царя.

Характеристично те, що ці русофільські настрої у віршах чеських поетів знаходять відгомін у Метлинського, Корсуна і інших харків'ян. Ті твори, де звучить ця нота, мотив про все слов'янське об'єднання під зверхністю царя, у наших поетів є власне, або переклад, або варіація на теми поетів чеських. А. Метлинський під впливом віршу Челяковського дає варіацію на тему „Пожежі Москви“.

Царство білого царя широко розляглося,
Од восходу до заходу сонця простяглося,
Є там чимало місця для сили,
Місця чимало і для могили.
Тісно вже в німця, тісно і місця не раз
Для гробовища в його либонь землі не ставало...
З силою — раттю ішов тоді німець на нас,
Для гробовища рідную землю ми уступали.

У віршові „Самотні співці“ розвиває тезу, так популярну в чеській літературі про об'єднання слов'янства.

Хай же я вам нагадаю,
Гей ви, самотні співці,
Що нікчемні для краю
Всі самотні пісні!
Той пустився в синє море,
Той на темний чужий край;
Мов не вчули (щоб їм горе!).
Що мовляв розумний цар.
Є в нас віра, цар і мова
І чимало нас, словен,
Все своє в нас;
Ну, чого вам
Ще шукати в бусурмен?

Але при спільності мотивів, породжених спільністю ідеологічною, є тут і певна різниця, зумовлена особливістю становища в національній боротьбі представників чеського відродження.

Захоплюючись мрією про ідеальне співжиття слов'янських народів, чеські діячі не підходили близько до тодішньої державної системи в Росії і в листуванні з російськими вченими уникали конкретних обговорювань тодішньої політичної системи. І хоч Погодін, захоплений агітатор об'єднання слов'янства навкруг «русского престола», і запевняв уряд в тому, що «словене смотрят на Россию, как волфы смотрели на звезду с востока. Туда лежат их сердца, туда устремлены их мысли и желания. Там видят их надежды. От нее чают они себе спасения, подобно иудеям от Мессии, и ждут с нетерпением, когда ударит желанный час. Все образованные люди негодуют на поляков, которые не понимают, говорят они, счастья и славы быть в соединении с Россией»¹).

Але це було не зовсім так. Шафарик, в своїх листах до Погодіна, уникаючи уперто розмов на теми політичні, відтягаючи свій від'їзд до Росії, посилаючись на важкі кліматичні умовини в Петербурзі, проте не викрив всіх причин того, що знеохотило його до подорожі в Росію, про яку раніше мріяв. Зате в листі до Колара, він розкривається до кінця, виявляючи своє справжнє ставлення до політичної системи в Росії під безпосереднім враженням нещасливого кінця польського повстання 1831-го року. «Негодование», як завіряв Погодін, справді виявилось у деяких чеських діячів і надто у Шафарика, тільки не на адресу поляків, навпаки, проти російського уряду.

„Признаюсь вам,— пише він в листі від 18 січня 1831 року,— що я безупинно зідхаю ко господу, чтобы він якось ех маіна допоміг цьому нещасливому народу і ця думка і вдень і вночі ментежить мене і я чекаю на газетні відомості з хвилюванням... Справді, ці понімечені і потатаризовані тубільці півночі зле зрозуміли це з'єднання, гадаючи, що змовою Катерини і спілкою предателями і природними ворогами слов'янського народу і потім роділом шляхетнішого і воїстину рицарського слов'янського племена буде покладено основу майбутній спілці слов'ян“. Закінчується лист гострою критикою політичної системи і культурного життя Росії. „Якщо ви гадаєте, що під 60° колись розві'ється і розвітне шире слов'янське життя, тоді я не можу, та й не хочу з вами змагатись... Величність, що ми їй дивуємось, є насправду жахливий деспотизм, що тільки в формі різниться від римського деспотизму часів Нерона і інш. і теперішнього... Ви самі добре знаєте, що в багатьох пунктах (свобода думки і слова) турецький уряд далеко поступовіший за уряд північний... Розкішні продукти таланту Пушкіна, Жуковського, Батюшкова і інш. є по суті квіти дилетантизму,— сад, що в ньому вони зросли—не народ

¹) Н. Барсуков. Жизнь и труды М. П. Погодина. СПб., 1892, кн. 5, ст. 333

слов'янський. Без політичного життя народи — ніщо; на півночі народ — ніщо, рішуче ніщо, і навіть ще менше ніж ніщо. Під 60 ніколи не виникнуть слов'янські Аteni, бо без свободи нема Атен¹⁾.

Це було дійсне ставлення, хоч не всіх, але найбільше глибоких і переконаних пансловістів до бюрократичної системи Миколи I, опертої ще на феодалних засадах. Це була різниця між уявленим могутнім слов'янським народом і сумною дійсністю в вигляді державного абсолютизму, що тримав в своїх лещетах „наймогутніше слов'янське плем'я“. В цих заявах може найвиразніше виявляється буржуазна суть чеського відродження з певними демократичними тенденціями і т. д. Щоправда, далеко не завжди і не всі чеські діячі стояли на такій позиції, непевність і розбіжність орієнтації факти відомі, але ж це обумовлювалося воістину безвихідним становищем чеської інтелігенції під натиском колонізаторського наступу німецької і мадярської буржуазії. Та той же Погодін, попри свої оптимістичні надії на вірнопідданість братів слов'ян, в певні моменти мусів із сумом признавати, що слов'яни одвернулися від Росії, накладають з німцями і т. д.

Відомі події 1849 року на слов'янському конгресі, коли перед західним слов'янством стали конкретні проблеми політичного характеру, ніяких виразних наслідків щодо злиття з Росією не дали, і це найкраще свідчить про нерішучу подвійну тактику чехо-словаків. Не те ми бачимо у наших слов'янофілів харків'янського політичного режиму, ми не находимо у їх і сліду. Цей критицизм виявився уже пізніше в діяльності Кирило-Методієвського братства. Попри всю подібність до чеських слов'янофілівських формул, ми зустрічаємо у наших такі відтінки, яких ми не можемо зустріти у чехів. О. Корсун до свого перекладу віршу Челяковського „Від чого чапура живе біля моря“, додає широкий коментарій, що так нагадує аргументацію чеських русофілів, але з деякими чисто місцевими особливостями „...і я, і ви, і усі ми народились і повиростали на Україні. Вона годувала нас — і зате усі ми, скільки нас, кохаємо її, мов рідну матір... нас усіх, що говоримо по-наському, більш десяти тисячів-тисяч: ка зна як і перелічить... Та куди ж нам жити без батька?! Так то дякуйте богу милосердному, що він не зоставив нас сиротами, що він дарував нам рідного батька — царя православного. Спасибі гетьману Хмельницькому, що добре нараїв дідам нашим; спасибі і дідам, що послушали гетьмана.

А ще поперед нашого бідування під ляхом, у нас були свої князі — царі стало бити: і ті царі були то хрищені, як і ми.

1) В. А. Францев. *Op. cit.*, ст. 165 — 166.

тоді брати наші червонорусці, сербини, чехи, та й ще деякі, звалились, як і ми, словенами і жили вкупі. А далі, як народ наш піддався під ляха, то й вони покорились німцю: і з того часу усі словени порозповзлись, мов цвіркуни від чаду; бо й самі москалі настряли татарві поміж пальцями... Тільки ж москалі та ми вимолили собі у господи щастя і теперички пануємо під царем правовірним; а ті сердеги... інші бідують від кателиків, інші амі поперевертались у кателицтво, а деякі так і зробились щирими німцями...

Ось так то се й було й є; а ще он що: у сербинів, у чехів та й червонорусців усі люди прості, говорять по-старому; по-словенськи — але ж і ми з словен: так і мова їхня дуже спадає на наску; і пісні, і казки тож збиваються на українську. А пани їх не говорять уже по-простому, по-своєму — а усе по-німецькому... ми то не ми... тее як його німці — звісно німці; бо журні такі ж, як вони, що цураються рідної мови¹⁾.

В цій аргументації, безперечно, багато дечого нав'язно чеськими впливами, — як це ствердження права рідної мови на існування, як це розуміння слов'янської єдності, але разом з тим тут виразно пробивається місцева струнка — забуття історичних „заслуг“ російського самодержав'я в ролі русифікатора України, тої ролі, що так обурила Шафарика в поводженні російського уряду Польщею. І це зрозуміло. Якщо буржуазна думка на Заході розвивалась в несприятливих обставинах, переважно обмежувалась культурницькими мріями, дуже рідко зважувалась на виразні політичні гасла, то ще невиразніші, ще слабші були її первістки в Україні. Нечисленна, в більшості своїй демократична, по соціальному стану дворянська інтелігенція, придушена, з одного боку, централістичною системою Миколаївської держави, а з другого — німцями, впливом російської молоді буржуазії, в національних своїх змаганнях появляє вона велику несміливість, нерухливість, явно піддається консервативним подумам з центру. Звичайно, не без того, що впливали тут і чисто зовнішні обставини — цензурні бичі і скорпіони, оточення провінціального Харкова, що плівся в хвості подій. Але, звичайно, це не головне — шира проповідь формул в дусі офіційної народності була явищем не випадковим, а виходила із щирого переконання. М. Яворський в своїх „Нарисах“, даючи пояснення ідеології наших харківських країнофілів, знаходить причини льюальності їх до тогочасного режиму в тодішніх класових взаєминах.

„Специфічність росту капіталізму в Росії, що процес нагромадження, головним чином, організовувала в межах сільського господарства, а не, як це приміром було на Заході, зокрема

¹⁾ „Сніп“, український новорочник. Скрутив О. Корсун. Х. 1841, ст. 211—21

в Англії, в першу чергу поза цим господарством, через що не тільки взагалі не йшло розмежування його з феодалним режимом, а навпаки подекуди, навіть тісно з ним об'єднання завдяки протекційній політиці цього режиму,— в чому був свій інтерес народженої руської нації проти закордону— оця то специфічність через це й не протиставила різко цю буржуазію з інтересами феодалному режимові самодержавства, хоч на глибині цієї класи нуртувати мусіли й нуртували революційні заміри, але на її верхах ішло явне братання цієї класи з класовим ворогом, з феодалним режимом... На тлі цього братання руської буржуазії з феодалним режимом і кохався в Росії своєрідний слов'янофілізм, що, тісно об'єднавши себе з уварівським гаслом „самодержавства, народности і православія“, виріс в офіційний пансловізм 1840-х років. Оцей то офіційний руський пансловізм захопив декого з українського феодалного громадянства... і в результаті за етнографічним романтизмом та козакофільством цього панства, що неминуче мусіли прийти, як рефлекс народжуваної української нації, почала виростати вкупі з принципами історичної самобутности і своєрідности українського народу, приголошуваними хоч би від того самого Бодяньського, ще й ідеалізація самодержавства, як поняття уособлення вищої категорії нації всеросійської нації, як серця і мозку сучасного пансловізму⁽¹⁾.

Не будемо говорити, наскільки універсальним може бути таке пояснення царелюбних тенденцій наших романтиків, але хотіло б підкреслити тут безсилість, непевність того ґрунту, на якому стояли перші українофіли, яких захоплювала могутність російської держави та до того ж не раз давала відчувати свою силу на них особливо Метлинському, Костомарову і Бодяньському в їх кар'єрних поневірках. В усякім разі, залежність наших романтиків від бюрократичної „офіційної народности“ далеко сильніше відчувається, ніж від чехів, і про це свідчить перш за все той загальний чадний патріотизм, з яким зустріли наші поети задушення польського повстання. Відомі абзаци з Квітчиної повісті „Божі діти“— „Якось ляхи ні з чого більш, як з жиру показалися мов собаки, та здуру, мов з печі задумали відбиватися. Треба дурнів провчити, ляпаса по морді дати, щоб не вередовали“⁽²⁾— поширюється у різних варіантах у Метлинського, Костомарова, Бодяньського, та і в інших. Тут найвиразніше виявилася спорідненість української інтелігенції з різними прошарками великої руської, що в своїй ненависті до поляків об'єдналася, не зважаючи на іноді непримиренні суперечності в інших питаннях.

¹⁾ М. Яворський. Нариси з історії революційної боротьби на Україні. 1927. Т. I, ст. 135—137.

²⁾ Г. Основ'яненко. Малороссийские повести. X. 1899, ст. 35.

Ця ж, куди більша, залежність від офіційної думки українських патріотів виявляється так само і в реабілітації політики російської на Україні XVII і XVIII століття. Ми вже бачили її у примітках до перекладу О. Корсуна, находимо так само і в віршах Костомарова, хоч би в такому, як „Дід Пасішник“, де в художній формі находимо типову інтерпретацію української історії услід за працями таких істориків, як Бантиш-Каменський, наприклад.

Було колись, Хмельницький з козаками
Бездольну країну визволяв,
І усівав свої степи косями.
І самій Польщі тусана давав.
Було колись недоля мудровалась
І знову лях вжахнутий одигнув,
Вкраїна вп'ять було заколихалась,
І вп'ять було нас ворог надавнув,
Московський цар за бідних уступився,
І за своїх дітей з ляхами бився.
Було колись, Петро наш імянний ¹⁾
Хмельницького волення допевняв,
І як той звір увесь в крові облитий
З поганцями Вкраїну рабовав:
Хотів в ставу позбави і недолі
Нагнбать скорб свободи і визволу.
Було колись; лукавий наш Мазепа,
Ч'є мення вам тепера й гид і страсть,
Заворушивсь та й піднялась халепа:
Поквапились добуць, або пропасть:
Але Полтаву наші поминають
А з гетьмана гламують, проклинають ²⁾.

Не минуло шість-сім років, як Костомаров в „Книгах Битія“ дав протилежну концепцію історичного процесу на Україні (хоч, правда, пізніше він знову схилявся до цих молодих поглядів), це свідчить не так за добровільне братання, як каже Яворський, як за дитячий вік певної ідеології. В усякім разі, подібні визнання споріднюють наших поетів з представниками офіційної народності, як Погодін, що найближче стояв до українських діячів із слов'янськими симпатіями (Максимович, Бодянський, Срезневський і інші), так само, як до певної міри і з представниками московського слов'янофільства. „Москвитянин“ Погодіна „орган русской мысли“ друкував гостинно на своїх сторінках твори українських письменників, вміщав широкі рецензії на кожну новинку української мови і таке інше. Особисті взаємини Погодіна з українськими діячами, як це видно з широкого листування його з Максимовичом, Бодянським, Метлинським, свідчать за широкий взаємний інтерес до питань принципіальних про слов'янство,

¹⁾ Петро Дорошенко.

²⁾ Твори Костомарова і Метлинського. Львів. 1906, ст. 247 — 248.

про українську культуру і т. д. Впливи поглядів Погодіна на деяких українських діячів цілком припустимі. Таким же російським органом, що велику увагу приділяв українському письменству, був петербурзький журнал „Маяк“, що так само стояв на позиції офіційної народності. В ньому брали активну участь люди з українськими симпатіями і з українським походженням, як Бурачек, Сементовський, Тихорський, що з особливою симпатією стежили за літературною діяльністю харків'ян і затягували наших письменників до активнішої участі в своєму журналі. Симптоматично, що ці два органи офіційної думки були разом з тим і єдиними, власне, агітаторами за українську літературу в тодішній російській журналістиці.

В чому ж виявляється те власне, що уважаємо ми в творах наших романтиків за первістки націоналістичного мислення, що, не зважаючи на лояльність до тодішньої системи, треба розглядати як тенденцію, може неусвідомлену, вийти за її межі, навіть заперечити її. Крім категоричного ствердження права української культури і мови на вільний розвиток, цих первісток доводиться шукати не в політичних визнаннях наших поетів, а в іншій, „ідеальнішій“ сфері. Це сфера поетичних настроїв, певна спрямованість символів і поетичних уявлень, що становлять характернішу рису віршів Метлинського і Костомарова. Такою основною рисою в їх творах є традиційний мотив романтизму, weltschmerz'у (світова туга), невдоволення з дійсності, що в наших романтиків перетворюється на мотив „національної туги“, на ідеалістичне поривання в історичну минувшину. Реакційні формою своєю (як ідеалізація старовини), по активності почування, по органічності ущербних настроїв ці картини минулого в їх поезіях ставали за антитезу до сучасності. Похоронні мотиви, підкреслений сум за тим, що не встануть гетьмани, що одзвеніла козацька слава, згасає мова і лише кобзарі, барди народні, ніби в'яжуть ту блискучу минувшину з нерадісною сучасністю. — От мотиви, що в розмаїтих варіаціях, поширюються в творах Метлинського і Костомарова.

„Вже край втихомирився чую од краю до краю“ — це основна нота їх позицій. Вони ще не беруть ширших історичних тем, що вимагали певного ідеологічного освітлення, як пізніше Шевченко і Куліш, вони обмежуються переважно баладою, де важко відчуті повів історичної епохи, але активність суму за минулим споріднює їх твори з поезіями молодого Шевченка і його сучасників:

Про гетьмана, чи про гайдамаку,
Дід заспіває, в бандуру заграє;
Плаче бандура, мов оживає,
Жаль візьме дитину, візьме й бурлаку...

(„Співець“ Метлинського)

Іноді цей сум набирає активнішого вияву, перетворюючись в палкі інвективи проти занедбання від сучасників скарбів національної творчості, як, напр., у вірші „Смерть бандуриста“ Метлинського.

Грім напусти на нас, боже, спали нас в пожарі,
Бо і в мені і в бандурі вже глас замирає:
Вже не гримітиме, вже не горітиме, як в хмарі,
Пісня в народі, бо вже наша мова конає...

Ці поетичні рефлексії спадаються з прозовими його визнаннями. В передмові до своїх „думок“ він повторює цю ж формулу не як поетичний образ, а як вислів щирого переконання, де поруч суму за „національними святощами“ просвічує і неспівлива надія на їх відродження. „Южно-русский язык со дня на день забывается и молкнет... Но может быть и то, что в эпоху пренебрежения южно-русского языка любовь к нему проснется...“

Іеремія Галка, відповідаючи на „Смерть бандуриста“ Могили, мітко формулює мотиви цього суму у віршові „Співець“:

Ох, тим то молодий співець не співає,
Що рідная мова, як свічка сконає!
Ох, тим то той співець та в гуслі не б'є,
Що його слухати — ніхто не йде!
Ох, матінко моя, нене старенькая,
Задавила вже тебе, земля сирая.

Ох, піду я, піду на тую могилу,
А де мою матір давно схоронили.
Ох, піду подивлюся на степ широкий:
У старому Дніпрі вода ледіє...
Та припав співець до землі головою,
Покотились слізки із очей рікою.
Ох, нене моя, мати рідненькая,
Чи нам тебе, рідна, не видати?
Уставай із землі дітки приглядати...

„Співець“¹⁾

Такої активної туги за минулим не знало і попереднє покоління українських письменників, що справді, навіть в такій „ідеальній“ формі не зазнавало „трагедии двоедушия“, будучи щирими синами „общей родины“, незрадливими прихильниками офіційними народности. Таким був, напр., Гулак - Артемовський, до якого з цілковитого непорозуміння прив'язується етикетка романтика (М. Петров, І. Айзеншток). Виразною антитезою до цих мотивів „національної скорби“ звучить його сатиричний вірш, спрямований, як каже в одному з своїх листів до В. І. Білого О. Стороженко, проти „козаколюбцев минувшего времени“.

¹⁾ Ор. cit., ст. 246.

Та й хвацька то колись була
 Козацька мати!...
 Еге! була та попила:
 Її не вертати!
 Не слинь, Паньку, і не журись,
 Бо й сліз пожалься, боже;
 Найми псалтир та помолись,
 Журба не pomoже!
 Ткни попові коповика —
 На „Со-духи“ в церкві:
 Нехай лежить там мовчак
 В сирій землі мертва.
 Той ти, с попом, хоч у кулак
 Прохлипай „партесне“...
 А що робить, що сталося так...
 Царство їй небесне!...¹⁾

Але разом з ущербними настроями, як наслідок збуджених зародків націоналістичної свідомості, звучать виразні голоси на захист непорушності рідних звичаїв,—вірш „До гостей“ Метлинського, активна ненависть до ренегатів, вірш „Зрадник“, на решті, сміливий образ у вірші „Гулянка“, що його можна тлумачити, до певної міри, як натяк і на сучасні Метлинському громадські відносини:

Ні, крик то ще не крик, який учує ухо,
 І до якого мир привик.
 От то страшніший крик, як тихо глухо,
 Замок язик, бо в серці крик...

В цих поетичних висловлюваннях відчуваємо зародки того, що потім оформилося в діяльності Кирило-Методіївського братства і в творах Шевченка, хоч і як неспіливо і кінець-кінцем аполітично звучать ці ноти в творчості поетів, загипнотизованих формулами офіційної народності.

Трохи може задокладний опис ідеологічних настроїв, якими жило харківське покоління романтиків, все ж потрібно було зробити, щоб зрозуміти нові літературні тенденції в їх творчості.

II

Теми, жанри, стилістичні особливості, що їх прищеплювали на українському ґрунті поети 20—30-х років — пісня, балада, як книжного походження, так і заснова на національній пісенній традиції, популяризується і в літературній праці Метлинського, Костомарова, Корсуна і інш., але ці жанри деформуються, змінюються якраз під впливом цих поглиблених ідеологічних шукань. Якщо початкова робота романтиків, кінець-кінцем, обмежувалась технічним засвоюванням нових жанрів, переборюванням

¹⁾ П. Гулак - Артемовський. Твори. 1927, ст. 239.

старих літературних традицій Котляревського і його ближчих наступників, то характерним явищем в роботі нового покоління є ідеологізація цих жанрів, загострення уваги на певних ідеологічних формулах, на доборі певних тем, на способах опрацювання цих тем, що іноді радикально змінювали звичайні жанри, наближаючи їх до типу громадської лірики.

Звичайно, це не значить, що і діяльність Боровиковського, Пипигоцького, Гребінки, Срезневського розвивалася автономно, самопроизвольно“ від громадського оточення, що вони, поширюючи в українському письменстві певні жанри, бралися до праці під впливом суто мистецьких міркувань. Певна річ, — це не так. Уже в фалшованих піснях і думках „Запорожской Старины“ можна помітити намагання, хоч і неспілку, подати певні українські формули в поетичних формах. Як само собою, що і тенденція перебороти традиції Котляревського, не зважаючи на свої чисто мистецькі мотиви, має в основі певне соціальне настановлення. Тільки, звичайно, і слабкість літературної традиції, що змушувала звертати головну увагу на засвоєння літературних гатунків, захоплення формальною культурою великих польських і російських поетів, та до того ж невиразне ще усвідомлення національних проблем, спричинилися до того, що робота першого покоління має признаки наслідування, культивування, перемішування, нових на українському ґрунті, форм.

Хоч фази розвитку українського романтизму і не зовсім співпадають з розвитком російської поезії 20 — 40-х років, але певну аналогію в переході до громадської лірики російських поетів 30-х років, в протиставленні Пушкінським „преданням“, в симпатіях до громадської лірики Рилеєва, до слов'янофільських програмних поезій Аксакова, Хомякова і інших, можна бачити і в тенденціях наших поетів харків'ян. Дослідники російської літератури, характеризуючи літературні процеси 20 — 40-х років XIX століття, підкреслюють цей перехід від традицій, що лишила їх пушкінська плеяда, до нових шукань, що їх вони характеризують як „искание нового содержания“.

„В 30-х годах XIX века русская литература переживала кризис, сопровождающий изменение социальных функций литературы. Представляющая в XVIII веке замкнутую и специфическую сферу, общенная в первых десятилетиях XIX века с одной стороны Жуковским, с другой стороны русским байронизмом к некоторым западно-европейским идеям, русская литература, в конце 20-х и в 30-х годах стремится к окончательному выводу за пределы замкнутого ряда, к скрещению с идеологическими рядами, при чем процесс этот осознается в качестве поисков содержания... Требование „национального“ содержания, которое выдвигалось критикой с конца 20-х годов, сводилось

к требованию идеологии, как таковой. Процесс идеологизации русской литературы прошел через деятельность Полевого, через антипушкинские статьи Надеждина — и был завершен Белинским. Белинский сыграл роль великого канонизатора; он покончил с периодом становления и на многие десятилетия утвердил господство идеологического критерия...¹⁾).

Громадські гасла у віршах і поемах Рилеєва, абстрактна семантика філософської лірики Веневітінова і Тютчева, патріотичні формули слов'янофілів, — це не тільки ідеологічні, але й суто літературні тенденції, що, заперечуючи пушкінську поетику, торували шляхи для появи „гражданской музыки“ Некрасова. На Україні ми не бачимо такого виразного протиставлення двох літературних традицій, бо у нас не було Пушкіна, так само, як не мали своєчасного вияву в літературі і настрої, якими жило покоління декабристів в 20-х роках. Жанри громадської лірики не виявилися за невеликим виїмком в практиці поетів харків'ян, чистий стиль цього жанру появилася в геніальних своїх творах лише Шевченку з половини 40-х років. В українській ліриці, так само як в чеській і польській, в 30—40-х роках розцвітає ще легенда, балада, що в Росії, після Жуковського, не найшла собі прихильників серед видатніших поетів, а Пушкінська плеяда мала нахил зовсім ігнорувати цей жанр. Панування його в літературах слов'янських — цілком зрозуміле. Сильніше виявлена цікавість до старовини, до фольклору, була основною причиною поширення цього жанру. (Цікаво відмітити, що в російській літературі він відроджується в літературних інтересах поетів 50-х років, як А. Толстой, Мей і інш. поетів із слов'янофільськими симпатіями).

Але, як уже сказано, в зв'язку з громадськими тенденціями балада, в значній мірі, втрачає свої жанрові прикмети, переймається елементами чужими їй. І це ми можемо спостерігати і в Костомарова і в Метлинського, хоч і дещо по-різному. Невеличке літературне надбання Метлинського, що міститься в збірнику „Думки і пісні, та ще дещо“ 1839 року в значній своїй мірі складається з балад і баладоподібних, так би мовити, віршів. Крім баладних мотивів, заснованих на народних піснях, безперечно, чимало тут нав'язного і впливами німецької та слов'янської літератур. Серед перекладів з німецьких авторів у Метлинського варто відзначити переклади з Кернера і особливо з Улянда, цього чи не талановитішого представника цього жанру в багатій традиції німецької романтичної поезії.

Елемент чудесного, фантастичного, що став хоч і не універсальною, але ж типовою прикметою балади, особливо з часів Бюр-

¹⁾ Л. Гинзбург. Опыт философской лирики. Веневитинов. „Поэтика“. 1929. У. Ст. 72—73.

першої „Леонори“, є органічною прикметою і балад Метлинського. За це, перш за все, говорить тематика балад. В баладі „Кадовище“—опівночі встають козаки з могил і виблискують своєю зброєю, в „Списі“—магічний вплив на сотника старого харківського списа, що примусив його ганяти без цілі по полю, „Гетьмані“—з могили щонаочі встає гетьман і прислухається до того, що робиться на Україні, в „Підземній церкві“—чудесна історія про провалену церкву, що пішла під землю, як загинула в „Козачій смерті“—розмова між забитим сином та батьком, „Вашті, в баладі „Смерть бандуриста“—фантастична постать козацького співця, що, на березі Дніпра сидячи, співає про загиблого рідного краю і т. д., і т. д. В баладах на теми неказачької фантастика є так само елемент невідомий, як от „Перед полем“, де розробляється тема відомої легенди, що стала матеріалом і для повісті Квітки під таким наголовком, така ж і „Ніч“ і інші.

Супроти своїх сучасників і попередників Метлинський заховає не тільки тематику баладну, але й поглиблює її літературні прийоми, власне „тьмянний“ її кольорит, таємничий тон, і щодо балади Метлинського стоять чи не на першому місці серед романтиків. Костомаров, спиняючись на прикметах поезій Метлинського, пише про нього: „Як у вже згадуваному огляді підкреслив „романтический колорит“, як найприкметнішу рису його поезій. „Он прекрасно поэзию степной казацкой жизни; у него казак везде являлся существом высоким, но вместе буйным и диким; сцена действия покрыта туманом и слезами“¹⁾. І головною рисою цього колориту є ландшафт, чи, точніше, освітлення цього ландшафту, і це є найважливіша риса романтичної балади. Буряна ніч, таємниче сяєво місяця, розгойдані хвилі Дніпра, зловісні крики нічних птахів, і, зокрема, страшний кольорит, що став традиційним в романтичній школі. О. Вальцель, автор цінної розправи *Deutsche Romantik*, спиняючись на романтичному пейзажі, уважає, що „страшний колорит“ був властивим преромантичній баладі Бюргера, що в баладах ранніх романтиків німецьких запановує лагідний ландшафт, так само як і нахил до змалювання світлих сторін з погляду середніх часів: „Ein vergangenes goldenes Zeitalter deutscher Dichtung erstand zu die dichterischem Leben: mächtige und gute deutsche Krieger, tapfere deutsche Ritter, hohgemüthe deutsche Franken. Die Welt indes gefiel sich nicht in der derberen Farben der Ritter dramatik des Sturmes und Dranges. Die hellen Töne von den alten Burgen herrschen vor, nicht die grelle Beleuchtung brennender Burgen, nicht das modrige Dunkel der Verliesse. Der balladische Dichter ist sich durchaus fremd“²⁾.

¹⁾ „Молодик“. 1844, ст. 182—184.

²⁾ О. Walzel. *Deutsche Romantik*. Die Dichtung. 1918, II, S. 13—14.

Якщо ці спостереження відповідають фактам німецького романтизму, де розмежованість окремих періодів виявляється досить виразно, то ледве чи можна сказати це про баладу в слов'янських літературах, зокрема в польській (Міцкевич, Гошинський, Мальчевський), де „страшний кольорит“ не поступається перед змалюванням лагідних картин старовини. Він панує і в баладах Метлинського :

Як то в бурю по небові галає повстане,
В чорних хмарах так гріє, що страх,
І за хвилиною винирне хвиля та й гріє,
И озоветься в лісах, на горах...

(„Козак та буря“)

або :

В туман віроньки поховалися,
І місяць у хмари заплив;
Річки дощові снувалися,
Старий Дніпр шумів, гомонів...

(„Гетьман“)

чи нарешті :

Буря вив завиває,
І сосновий бір трощить,
В хмарах блискавка палає,
Грім за громом грохотить.
Ніч то углем вся зчорнів,
То як кров зачервонів...

(„Смерть бандуриста“)

Ця ж виразність кольориту відчувається і в ситуаціях тематичних майже усіх віршів Метлинського, де „чудесне“ йде в спротив до „страшних кольорів“, як, напр., в баладі „Козацька смерть“.

Проміж трупами стогне, мов розмовляє.
То старий козак із сином віку доживає,
І порубаний з посіченим він розмовляє:
— Батьку, батьку! мені душно, мене пече...
— Синку, синку! біля мене все кров тече,
Водиці немає...
— Батьку, батьку! Хто по нас в степу заплаче,
Хто нас поховає?
— Чуєш, синку? чорний ворон в'ється, криє,
За дяка співає!
— Батьку! із-за плечей мороз подирає,
В серці стине, стине...
— Трудом вкрийся, кров'ю вражою умийся,
И їх не трохи гине! —
Отак розмовляло, далі застогнало,
А далі і замовкло, тільки кров дзюрчала.

(„Козацька смерть“)

Використавши семантику козацьких пісень, Метлинський згугує фарби за зразком балади європейської, що його приклади знаходимо як в німецькій, так і в англійській баладі. Проблема за цими ж зразками Метлинський побудовує і композицію балади, даючи їй в стислому діалозі, як це ми бачимо, наприклад, Лисовому королі "Гете, чи в баладі Вальтер - Скотта "Едвард". В перекладі А. Толстого ця балада починається так :

Чьей кровию меч ты свой так обагрил,
Эдвард, Эдвард ?
Чьей кровию меч ты свой так обагрил ?
Зачем ты глядишь так сурово ?
— То сокола я, рассердяся, убил,
Мать моя, мать,
То сокола я, рассердяся, убил,
И негде добыть мне другого... " і т. д. ¹⁾

Вот в цій далекій від специфічних прикмет громадської літературної форми, в чудесних мотивах балади з її специфічним кольором, що був освячений давньою традицією західно-європейської літератури, уводить Метлинський мотиви ідеологічні, мотиви "національної туги". Стилістичні прикмети "громадянської балади" одрізняються, перш за все, своєрідним добором словесних елементів, що в композиційному мереживі віршу становлять підкреслені акценти, де автор намагається "обнажити" свою думку, дати їй вираз в прозовій формі, розгорнути ніби дидактичну частину балади. В цих дидактичних уступах поет відходить від складної композиційної цілості, що потьмарює "зміст", уживаючи свідомо елементи зовнішніх синтаксичних засобів, щоб думка його була висловлена більш виразно, прозаїчно. Цю тенденцію ми спостерігаємо і в більшості балад Метлинського. В цитованій вже баладі "Гетьман" на тлі емоційного пейзажу подається типово баладна ситуація — опівночі гетьман встає із могили :

Високо на замку в сю ніченьку
Наш гетьман вельможний стояв,
Чи він любувався на річеньку,
Чи слухав, як дощ порошав...

Відслід за баладною традицією (як, наприклад, в баладі Цейдліца "Потоплений корабель") можна було сподіватись, що гетьман розповідає про минулі свої пригоди, про славні колишні події, але Метлинський висовує нову ситуацію — гетьман прислухається до того, що робиться тепер на Україні.

Він голову сиву схилив, як билину,
І пильно орлом поглядав на Україну :

На сторожі мов уху;
А все тихо, а все глухо!
Чи козак і кінч умер?
Чи орел без крил, без пер?

Вже край втихомирився: чую: од моря до моря,
Не пахне вже ворога дух,
Немає вже вражого трупу...

„Обобществление“ балади виявляється, перш за все, в підкресленнях географічних „І пильно орлом поглядав на *Вкраїну*“ далі в ряді запитань ідеологічного характеру: „Вже край втихомирився: чую од моря до моря“ і т. д. Це є *pointe* балади після чого цілком логічно звучить закінчення:

Прислухався, глянув ще раз на *Вкраїну*,
Схилюсь, як билина, і сам в домовину.

На замок дивлюся: вже в віченьку
Пан гетьман либонь не стоїть,
І сльози не каплють на річеньку,
Не слуха, як дощ порошить...

У хмарки зірки поховалися,
І місяць заплив у туман,
Річки дощові снувалися,
І Дніпр гомонів, як гетьман.

Гетьман вже не встане, бо завмерло національне життя, мов глухо від краю до краю. Ця нота „національної туги“ підкреслює ідеологічний тон балади. Таку ж власне ідеологізацію спостерігаємо, наприклад, і в вірші „Смерть бандуриста“. Широко стилізована в романтичних традиціях постать надхненного співця народного барда, що

Про гетьмана чи про гайдамаку
Дід заспіває, в бандуру заграє,
Плаче бандура, мов оживає...—

— в цьому вірші набирає нових рис, в його уста автор вкладає ніби свою національну програму, всю силу свого розуміння національної трагедії. Образ поета „надхненного служителя Аполлона“, як відомо, в поезії романтичній особливо поширився, як наслідок впливу ідеалістичної філософії про особливі форми поетичного пізнання. Його модифікація фолклорна — поет-кобзар, тип поширена і в українській поезії, обростає тут деталями, що надають йому характерних рис „поета громадянина“, що впливають скорбні думи самого автора на українську сучасність.

Не важко помітити переходи від дескриптивних частин баладного жанру до декламативних, де ми знаходимо вже типові прикмети громадської лірики.

Дніпр клекоче, стогне, плаче,
 Й гриву сірую трясє;
 Він реве й на камінь скаче,
 Камінь рве, гризе, несе... і т. д.

На тлі цього штампованого романтичного пейзажу дається ідеологічна частина в іншому зовсім тоні:

Грім напусти на нас, боже, спали нас в пожарі,
 Бо і в мені і в бандурі вже глас замирає,
 Вже не гримітиме, вже не горітиме, як в хмарі.
 Пісня в народі, бо вже наша мова конає...
 Хай же грім нас почує, що в хмарі кочує,
 Хай наш голос по вітру далеко несе,
 Поки вітром, як лист, нас з землі не страє;
 Хай і Дніпр стародавній од нас пісню почує,
 Поки він нас в море не внесе, не кине,
 Поки мова й голос в нас до тла не згине...

Смуток кобзаря за згаслими звуками бандури бренть ідеологію з рядків — „вже не горітиме пісня в народі“ (де „народ“ розуміється, як поняття національно-політичне), так само, як вираз — „бо вже наша мова конає“ (де наголос знов таки падає на громадському поняттю цих слів і т. д.). Монологічна частина віршу різко відрізняється ритміко-синтаксичною будовою від частин дескриптивних, становлячи типовий патетичний стиль, характерний для ідеологічної лірики слов'янофілів та українських романтиків.

Хай же грім нас почує, що в хмарах кочує...
 Хай наш голос по вітру далеко несе...
 Хай і Дніпр стародавній од нас пісню почує...

Характерне побудовання ораторської синтакси, з повторюванням однорічних частин, з пишними періодами і т. д.

В інших баладах введення ідеологічного мотиву не порушує жанру, бо звичайно виявляється, як дидактична кінцівка, що починає віршу в формі ліричного висловлення поета, що посилає конкретний образ, підкреслює символістичне його значення. Наприкладно кольориті віршу „Козак та бура“, де розповідається про смерть козака, кінцівка:

Не одсувайте кватирки в вікні,
 Не обступайте широких воріт,
 І старі, і дівки й молодіці.
 Бо вже не грає козак на коні,
 Бо вже не стогне земля од копит:
 Вже умер чорнобривий, умер білолиций —

розуміється, як символ загибелі козацтва взагалі через піднесено-патетичну форму закінчення і „обобщающий“ образ останніх двох рядків. В ліричних інверсіях автора, в підкресленні певних рефлексій, напр., в „Степу“—

Колись, мій синку, ми ті могли
Трупом та трупом починали,—

так само, як і в „Козачій смерті“ ця нота „національної туги“
завуальована символом вітру, що замітає сліди старовини.

Де недавно козак гомонів,
Його кінь тупотів,—
Ворон крикав, літав
І спускався й на трупах сідав:
Чуєш, як вітер засвистів, загомонів,
Плаче, оплакує козаків, своїх братів.
Кості по степах в пісках ховає,
Пісню поминальну співає...

Варто одзначити, що навіть в тих віршах, де поет виходить
поза межі балади, де власне ідеологічний мотив не ілюструється
прикладом, а є темою, Метлинський не завжди і тут вільний
від таємничого серпанку балади і кольоритно-жахливої симво-
ліки, як, наприклад, у віршові „Гулянка“. Громадська тема тран-
тується символістично, в кольориті, властивому баладі:

В село, на криші хат, в солому
Чи од землі, а чи од грому,
Прожорливий лихий огонь прийшов:
На кришу з криші він, червоний, йшов,
Як од овець до овець вовк...
Хто спершу і кричав, далі замовк:
Пожар по селі гарцював дуже шумно;
Стояли дивилися люди, аж сумно...
Земля стугоніла, огонь гуготів і стогнало село:
Дим, вітер й огонь там боролись, тріщало й ревало...

Друга частина віршу пояснює цей умовний образ — це доля
України „Текла червоня ріка, як лях ішов на козака...“ і т. д.,
щоб потім несподівано сильно в образі придушеного крику (ця
тата вже наведена) зробити натяк на сучасне становище Укра-
їни. Лише в небагатьох віршах — „Зрадник“, „До гостей“, „Са-
мотні співці“, „Рідна мова“ — поет переходить уже до зразків
„громадської лірики“, що нагадує формально вірші на подібні
теми чеських і російських слов'янофілів. Формальні прикмети цих
віршів це — незаховані під серпанком символів, майже прозаїчно
висловлені думки і гасла, що передані з орієнтацією на най-
більшу простоту лексики і фразеологічну.

Рідна мова, рідна мова,
Мов завмер без тебе я.
Тільки вчую рідне слово,
Обізналась мов сім'я,
Обізнався батько рідний,
Що умер за козаків;
Мов народ, учулось, бідний
Застогнав із-під ляхів... і т. д.

Все ж одзначити треба, що сприйняття минувшини, туга за нею, доходять до бажання опрацювати конкретні історичні події, стали б за матеріал для ясних ідеологічних висновків чи прогноз. Тьмянний серпанок баляди, — от той магічний кристал, через який дивився поет у минуле. Це не те, що ми пізніше бачимо в історичних віршах і поемах Шевченка чи Кудіша. Там минувшини стають за аргумент на право сучасного, до них наресується Шевченко, ставлячи своє, в сучасність і майбутність запитує, запитання — „хто ми, чії діти, яких батьків?“, використавши їх Куліш, як аналогію до сучасної йому „гайдамащини“ і „розаччини“ — словом, тут історичний матеріал виразно стає фактом ідеологічним, свідчить за визрівання націоналістичної ідеології. У Метлинського активність почуття переважає ясність історичного погляду. І це почуття знаходило свою адекватну форму в туманному кольориті баляди, що була тою формою, яка відповідає характеру націоналістичних поривань Метлинського. Національні мотиви в творах Ієремії Галки реалізується в таке ж приблизно формах і жанрах, як і в Метлинського. „Обоєтворение“ постаті поета виявляється вже у віршові „Пісня“, що є варіацією віршу Метлинського „Бандура“.

Де Задніпров'я край опустілий,
Де нема хат, бовваніють могили,
Де нема гласу, виють вовки,
Де була Січа, жили козаки,
Ходив я ніччю; місяць червоний
Сидів у хмарі і бурю нагонив...

Громадський обов'язок поета співати про минувшину підкреслюється останнім абзацом „Пісні“:

Тоді із лісу, вся у тумані,
Вийшла до мене якась молодиця,
Співай, казала, для всього роду,
Співай, казала, для всієї родини...

Так само як початок віршу є поетична формула національної єдності всіх країв України:

Од Сосни до Сяна вона простягнулася,
До хмари Карпацької вона доторкнулася,
Чорноморською водою умивається,
Лугами, як квіточками, квітчається...¹⁾

Цей популярніший мотив слов'янофільської поезії про географічні, так би мовити, межі слов'янських мов, у Костомарова локалізовано кордонами українськими.

Деформація баляди, що її ми спостерігали у Метлинського, укладання жанру новою тематикою прибирає у Галки іншого

¹⁾ А. Метлинський і М. Костомаров. *Op. cit.*, ст. 236 — 237.

формального вигляду. Найчастіше ця трансформація виявляється в деталізації баладного мотиву історичними подробицями, віднесенням історично „безразличного“ мотиву до певної історичної епохи, і т. інш. Перш за все треба згадати постаті кобзаря, „словутного співця Митусу“, що конкретизувалася в історичній перспективі, зв'язана з історичною постаттю, про яку поет вичитав з Іпатівського літопису. „Словутного півця Митусу древле за гордость не восхотівша служити князю Данилу, розбраного, акі связаного, приведоша“ (Іпат. літ., ст. 180) — стоїть як епіграф до віршу, і це стало за матеріал для змалювання постаті кобзаря в плані ідеологічному.

Кріпший за всіх в Перемишлі співець, словутний Митуса,
Шаблі не носять співець і грудей щитом не вкриває,
Піснями сяпле на князя гострими ніби стрілами,
Піснями люд стурбував і хіть до війни підливає¹⁾.

Історична подія — боротьба князя Данила із населенням Львова, що, всупереч його і боярства бажанням, не хотіло піддаватися татарам, дала можливість поетові мотив про незалежного і гордого співця (особливо поширений в німецькій романтичній поезії) перетворити на типову громадську лірику, де мотиви національної туги сконцентровано в філіпіках Митуси. І підкресленістю ідеологічних формул, і урочистим складом геказаметричного віршу, що так не підходить до балади, твір виростає за межі своїх жанрових прикмет, в найсильніших своїх уступах, акцентуючись на протикнязівських, во ім'я прав народу, формулах Митуси, що як і у вірші Метлинського, подана в підкреслено-ораторських формах з повторюваннями, особовими звертаннями, ефектними епітетами і т. д.

Княже, одвітив Митуса, ось я заспіваю вам пісню:
Ріжтесь, кусайтесь, бийтесь, попелом Русь посипайте,
Пийте братерною кров, умивайтесь сльозами народу;

Хай поїдає, хай пропадає Русь із князями!
Боже прокляття чорними змарами висне над нею;
Хмари згустіють, віки проминуть і знов, хоч не скоро,
Знову розгонить яснее сонце туман віковичний.
В той час годину інших пісень півці заспівають
Іншим князям, та не вам, іншому руському люду.

В баладі „Ластівка“ ми спостерігаємо таке саме перенесення усного мотиву до певної історичної доби із певними акцентуаціями на ідеологічних формулах. В основу балади взято тему козацької думи про Івася Коновченка, та й інших пісень. Син старенької вдови почуває в собі завзяття вояка і хоче вирушити

¹⁾ А. Метлинський і М. Костомаров. *Op. cit.*, 249 — 251.

до козацького війська, але мати-вдова не відпускає свого оди-нака на небезпечне поле слави. Тоді він і без її згоди іде до війська; мати, розгнівана його неслухняністю, його проклинає, а потім прощає. Козак виявляє велику хоробрість, він славніший із усіх вояків, але він мусить загинути, бо прокляття матері тяжить над його головою. Переможне військо повертає додому, назу-стріч виступає старенька вдова і розпитує про свого сина. Від-повідь дають їй в символістичній формі, ніби син одружився в чистім полі... і т. д.

Безперечно залежність балади від думи про Коновченка вия-вляється не тільки в основному, але і в запозиченні ряда стилі-стичних деталей (хоч ритмічні прикмети думи й не заховано). Такою навіяністю думи відгонить від уступів, де описується роз-мову матері та сина, виступ сина на війну і т. д.

Благослови, стара мати,
На доброе діло,
За святую руську земаю
Оддати душу й тіло...
Не жгаївся над матір'ю
Над її словами,
Сідла коня, меч знімає,
Іде за полками.
Стара мати з жалю мліє,
К землі припадає,
Своє дитя непокірне
Спершу проклинає,
А на потім пожаліла
Та й молиться богу,
Щоб дав господь молодому
Щасливу дорогу...¹⁾

Так само, як і кінець балади, відповідь князя вдові на її за-питання про сина:

Одмовляє князь старіший —
Чесная вдовице!
Оженився син твій милий:
Взяв собі дівичку,
Нарядную й багатую
З многими скарбами,
Коса її шовковая
Убрана квітами.
Горда, пишна, роботою
Ручок не потомить,
Навіть князю старшому
Голови не склонить²⁾.

Мотив прив'язується до XII століття, до часів Володимира Мономаха, де на підставі літопису дається детальний опис експе-диції князівської на половців і щасливого повороту до Києва.

¹⁾ Твори Металийського і Костомарова. Оп. cit., ст. 263 — 261.

²⁾ Там само, ст. 264.

Мотив поширюється історичними деталями, перелічується князів що брали участь в поході, дається коротку характеристику кожного і т. д. Центр уваги автора — рада Володимира з вічем перед походом і відношення його до селянства.

Скоро річ таку промовив
Мономах голінний,
Обізвалися кияни:
„Час тепер невільний.
Як же можна смерда з конем
Од ріллі узяти?
Тепер весна! Смерду в полі
Саме час орати“.
Володимир одмовляє:
„Недобре сказали,
Добрі браття;
Дурно смерда
Ви пожалкували!
Половчин не пожаліє,
Як на вас налягне,
Уб'є смерда, коня візьме
Вся сім'я загине“¹⁾.

Зовсім зрозуміло, що як в першому вірші, так і в цій баладі нота кладеться на ідеологічному моменті, на історичній ролі віча, важливості громади в державних справах старої Руси. В історичну давнину перенесені, тут несміливо ще пробиваються ідеї вічевого начала в старій Україні, що їх пізніше розвинув Костомаров в своїх історичних працях. Як відомо, цей погляд був популярний у російських слов'янофілів, що у вічевому укладі вбачали особливість історичного розвитку слов'янських народів супроти народів європейських.

Ці історичні екскурси з певним ідеологічним освітленням не раз спокушали українських критиків знаходити в тих давніх картинах виразні натяки на дійсність, дуже близьку до Костомарова. Філіпіки Митуси проти князів тлумачились як виступи проти системи Миколи І. С. Єфремов, з приводу іншого віршу Галки „Еллада“, де поет сатирично змальовує державний лад старої Греції, висловлюється в такому тоні — „Миколаївська Росія з її „неправдой черной“ виразно виглядає до вас із цих ущіпливих слів“²⁾.

Твердження більш ніж сумнівне, бо справді таки Костомаров не раз підкреслював своє негативне ставлення до політичного режиму Греції й Риму і немає потреби розуміти його вірш „иносказательно и духовно“.

Можна сказати, що І. Галка, як і А. Могила, ще не зважається на одверті аналогії сучасного і минулого, хоч історичне планування у його ясніше, свідоміше і виразніше освітлено, ніж у його співника на літературному полі.

¹⁾ Твори А. Метлинського і М. Костомарова. Оп. cit., ст. 269.

²⁾ С. Єфремов. Історія українського письменства. 1919. Вид. IV. Т. I, ст. 243.

АМВРОСІЙ МОГИЛА
(МЕТЛИНСЬКИЙ)

ДУМКИ І ПІСНІ

THE UNIVERSITY OF CHICAGO
LIBRARY

THE UNIVERSITY OF CHICAGO
LIBRARY

П Е Р В О Т В О Р И

Ой у степу могила я вітром
говорила:
Повій, вітре, ти на мене, щоб я не
чорніла;
Щоб я не чорніла, щоб я не
марніла,
Щоб на мені трава росла та ще й
засеніла.

БАНДУРА

Єремії Галці

Кому як не тобі, рідкокоханку,
Отсю виспівав би я співанку?

Та чи ви вже, братця, не чували
Про старого козака співаку?
Вспомнянім лиш його йому ж в дяку!
Бо вже які й чули, позабували...
Про гетьмана чи про гайдамаку
Дід заспіває, в бандуру заграє,—
Плаче бандура, мов оживає:
Жаль візьме дитину, візьме і бурлаку.
Його бандура, схоче він, завие,
Його бандура й вороном закриче,
Мов та дитина жалібно плаче...
Сльози поллються, серденько ние...
Де ж ти дівався, старий співаче?
Ой заспівай нам про життя козаچه!

ДО ВАС

Будьте здорові, дядьки та братця!
А дайте лишень за бандуру узяться,
Та на бандурі розіграйтесь,
В старині - бувальщині покохаться!

Ой не лізь, дядьку, в високії хати,
Бо там із тебе будуть глумувати!
Ой не лізь, дядьку, в панські хороми:
Там не чувати дідовської мови!

Возьми, дядьку, гострий спис,
Сядь на коня, тай у ліс.
Там на волі, на просторі
Скакатимемо доволі;
Долі в полі спатимемо!
Собі долі шукатимемо!

За білії руки панянок нам не водити
От по тому гладенькому, ніби скло, помості;
Нам, братця, нам, братця, вже нам не ходити
Та до панів, до панів тих великих у гості:
Нам, братця, нам, братця, під конем трошити
Ворогів наших невірних проклятії кості...

Або в морі
На просторі
Цареві служити,
Славоньки собі шукати,
Ворога губити,
Та щоб наших було знати!

Гей, братця, гей, братця, то наша дорога,
А на місце тепле в панського порога!

ЗРАДНИК

Хто тебе, родино, рідний зневажає,
Хай той на чужині серця не має,
Та щоб до кого в горі притулитися,
Та щоб було з ким горем поділитися!
Хто свою віру, хто край свій покине,
Хай той без роду на чужині згине,
Згасне його око, душа почорніє,
Замре його голос, серце зотліє!

Він од бога долі не знатиме,
Тільки од бога кари він ждатиме!
Де він стане, де він гляне —
І чорний ворон літать стане!

Хтось ворону його вкаже,
Заздалегідь уже скаже:
Ото ваша
Буде паша!

Як його злії кари каратимуть,
Батьки й малим дітям казатимуть,
З хрестом вони казатимуть стиха:
Отак, діти, не дай боже лиха!

Отак, діти,
Не робіте!

Зрадник од людей ласки не знатиме,
Сам він од себе в пущі тікатиме;
Його рідне слово в пісні не грітиме,
Йому пісня в серці углем горітиме...

СТЕП

Ідемо з батьком степом серед ночі,
То як мій коник заграє, заскаче,
Зараз чогось мому батькові в очі
Сльози навернуться, мов він заплаче...

„Чи не спитав,
Чого плаче
Він, козаче?“

Ох, чи знаєш, каже, хлопче,
Який степ твій коник топче?

„Що ж він каже,
Коли зна вже?“

Хто тут бився, в степу мчався?
Хто втівав, кого лякався?

„Отже й чули,
Та забули...“

Чув чиї отсе могили,
Чув, чого тут вовки вили?...

„Бач, від чого
Він, небого“.

Колись, мій синку, ми тії могили
Трупом та трупом начиняли;
Колись, мій синку, ми в тії могили
Злих ворогів було спати клали...

„Бач, од чого
Край могили
Вовки вили!“

КЛАДОВИЩЕ

Дивляться з неба ясененько срібні зірки;
Мають-біліють над могилками хустки.
В тих могилах попід чорними хрестами
Труни та труни все з козаками з молодцями.
Як то в великдень засвітять впершу свічки,
Як в усі дзвони вдарять, встають козаки;
В того шабляка при боці, той з батіжком;
А проміж ними вже дехто є й без чуприни...
Як ото вийдуть вони на світ з домовини,
Гомін як в бурю і грім луною кругом:
Чи батьками оті німці загнущались,
Що чуприни вражі діти одщурались?
Трохи й кращі були, й ею потішались!
Колись ею з України нечисть ми змітали,
Тільки що із головою її віддавали.

СПИС

У батька є гострий спис,
А довгий спис, довгий, та не сяє!
Бо як на стіні повис,
Щось довго вже, в ділі не буває!
А мати як візьме спис
(Вона павутину їм змітає):
„Лихий його нам приніс“—
Батько каже, й сумно поглядає...

А сотник раз зирк на спис —
Як крикне, мов в серце спис встроївся.
Вхопив, на коня, та в ліс,
І всю ніченьку в пушах носився.
Він вранці вернув нам спис:
Ману напустив (каже) біс;
І сам я не знаю, як сказився:
А батько мій і проговорився:
„Давно вже костей він не ламає!“
Е! бач (я на думці), чом не сяє...

ЧАРКА

Є в нас, братця, чарка на полиці;
Та вона, та чарка, срібна, старосвітська.
В старину жили батьки в світлиці,
Й частували ею вони ціле військо,

І по повній козаченьки випивали,
І наших батьків гетьманами наставляли.
Далі дужче й дужче вони гомоніли,
Поки вони на вороних та не сіли,
Далі на орду літали,
Орду тую побивали.
Срібна чарка по столові вп'ять ходила,
Громадонька веселенька гомоніла...

Вже з якого часу нема того війська
Позосталась тільки чарка старосвітська.
Вже з якого часу немає й світлиці,
А ще блищить срібна чарка на полиці.
Вже з якого часу всюди тихо, глухо,
А zostалась проклятуша сивуха.
Один козак позостався: серце ние, заниває,
Мов на серце сірий туман тяжко-важко налягає!
Як про військо він згадає,
Він по повній наливає,
І за все військо випиває:
І куняє й випиває,
Й випиває і куняє,
Отак віку доживає...

КОЗАК, ГАЙДАМАК, ЧУМАК

На воронім коню їхав козак
Горою, долиною,
Проміж калиною;
Він розмовляв з милою дівчиною.

На своїх двох лісом йшов гайдамак;
Проміж ліщиною,
Йшов він з дубиною.
З лісом гукав, з своєю родиною.

Чвалав за возом чумак неборак
Низом, травиною,
З своєю скотиною,
Та й балакав з лихою годиною...
Дівчино, прощай!
Гей, не гайся: на ворогів, коню!
— Ох, прощай, козаче: та обороняй
Мати Україну й мене, її доню!

Дубино, махай!
Шукай, добувай мені долю!
Кого хоч, моя дубино, зачіпай:
В лісі, в пушах маємо ми свою волю!
Синку, поганяй!
З нікчемного краю та до моря...
Почвалаємо ми на чужий лиш край:
Може в морі втонем, там не стільки горя.

КОЗАК ТА БУРЯ

Як то в бурю по небові галас повстане,
В чорних хмарах так грякне, що страх!
І за хвилию винирне хвиля та й гряде,
І озветься в лісах, на горах:

Чи не той то козак, що де стане,
І земля там потане?
Чи не той то козак, що де гляне,
І трава там зов'яне?

Чи по степові з вітром гарцює не той то козак
Од якого тікає татарин і лях?

Чи не він то гука, перескакує гору й байрак,
І на вражі полки сипле кару і жак?

Як же то вранці
В червоній хмарці
Сонце впливає,
Чи не з чужини
Та до дівчини
Козак приїжджає?

Не одсуйте кватирки в вікні,
Не обступайте широких воріт,
І старі, і дівки, й молодиці!
Бо вже не грає козак на коні,
Бо вже не стогне земля од копит:
Вже умер чорнобривий, умер білолиций!

Як він вертався з краю чужого в свій дім,
Та як він їхав в долині,
Буря повстала, загуркотіло, і грім
Впав, повалився в долині!

Як розігнало ж ті хмари і геть понесло,
Глянуло сонечко, знову усе продвіло!
Що ж то в долині? Чи дуб рясний ліг?
Ні, козаченько найкращий поліг!..

ПІДЗЕМНА ЦЕРКВА

Випитував я декого з старих,
Котрі ще ляха й унію видали,
Як діялося, що колись було...
А що, миряни, слухати б бажали?

Казав мені один чернець ось так:
„У Києві всьому, всьому зачало:
Та і старий, старий же він козак!
Того ще й не було, те піростало,—
Давно, давно вже Київ панував:
Його церкви аж хмари зачіпали,
І шапку хоч би хто йому здіймав,
Так далі слави вже йому не стало!
Та на Дніпрі ж така була і Січ,
Так споминать не дуже б то пристало;
Так не к сьому таки наша і річ,
А річ про те, як церківця запала.
Поки жили козак, списи й шаблюки,
Не добував нічого даром лях.
Вже стерпів і козак чимало муки,
Вмирав на палях він і в кайданах,
І панував в лісах і по степах.
Далі — не стало списа і рушниці,
Прийшлося здать і стіни і бійниці!
— Що міркувать! чи доля чи недоля
(Мовляв народові з ченців один),

Од бога все...—

Аж сумно... далі з церквою шарах!
Пішли під землю дзвони, і пропали...
Тай досі, кажуть, як умре козак,
Гудуть ті дзвони, плачуть мов з печалі,
А іншого, так диво! за життя
Ще на світі ті дзвони поминали...
Є чутка: вже не жди з того пуття,
Кого отак ті дзвони поминали:
Таких без слави й жалю, як сміття,
З-поміж людей смерть вічна вимітає,
Нема про нього на світі чуття,
Нема й могили — в землю западає!“

ДО ГОСТЕЙ

Ми до гостей приязні хоч коли!
Кинем для гостя і плуг і воли.
Підем вказать йому стежку до хати,
З гостя нізащо не возьмемо плати;
Бо нам казали розумні батьки:
Божою ласкою овощ, садки,
Жито з пшеницею родить нам поле
Не для одних нас, на всякого долю.
Як чоловікові ми не дамо,
Бог покарає, самі помремо.
В сльоту, зимою ми приязні:
Стукне гость в перші чи в треті півні,
Встанемо, кинемо сон і роботу,
Встанем, відчинимо гостю ворота:
„Гостю! ночуй в нас, і постіль отсе,
Є і для коників, є в нас сінце...
Бач, який вітер мете і гукає!
Тільки не внось свого, гостю, звичаю...
Батько казав, що, як свій оддамо,
Ми і дітки наші пропадемо“.

ПІШЛИ НАВТІКАЧІ

Світив місяць, світив з - поза хмари...
Два козаки на кониках утікали:
Вони ж ото з України утікали,
Пильно з України мов від кари.

Дібровонька над водою знай шуміла,
Щось Дніпр - воду дуже колихало:
Чи то вона, та діброва, гомоніла,
Чи козаки з Дніпром розмовляли?

„Не покидайте рідную, дітки, мати,
Не беріте далекого шляху;
Бо нікому на ворогів буде стати,
Бо достануся татару й ляху!

Найдуть ворога на мене чорні хмари,
Литимете кров на чужім краю!
Мене вже ховати кластимуть на мари,
Спатимете на тихім Дунаю!

Коли ж з'їла уже ржа списи й шабляки,
Вам огидло ходить за волами,
Зруйнували й віру вороги-гадюки, —
Не втікайте, козаченьки, самі!

Візьміть лишень нашу славу ви з собою,
Нехай буде чути й за горами"...
Гомоніло, гуло над Дніпром-водою,
Тупотіло горами й долами.

ПОКОТИПОЛЕ

Восени ми тряслись в таратайці в село;
Вже на нивах нічого тоді не було,
Тільки що покотиполе вітром несло.

Ото з дідом тряслись: воно все, бач, не пішки!
Сам покійник держав, далі дав мені віжки;
Тютюн вийняв, тай люльку повненько напхав,
Запалив, в зуби взяв, розкурив тай казав
(Коли схоче, розумно старий було каже):

„Ось послухай, малий! Як що в серце заляже,
Коли хоч, щоб не визнав того чоловік,
Не кажи і билинці, не тільки що жінці:
Бо в жінок, знає світ, дуже довгий язик...
А по-моєму, лучче не мов і билинці!
Отсе раз! а ще й те, що від кари лихий
Не втече; таки бог покарає святий,
Хоч зайшов би, де й вітер не здума повіять...
Так, по-моєму, лучче лихого й не діять!

Восени два товариші із заробітків ішли,
А один із них був чоловік нехороший:
Він товариша вбив, щоб загарбать його гроші.
Те сподіялося, як жнива вже пройшли
І у полі з людей не було нікогісінко;
Як на поміч зарізаний кликав, стогнав,
Тільки вітер озвався, що в полі блукав,
З покотиполем мчався по ниві пустісінкій.
Умираючи, їм він казав - завіщав,
Щоб од помсти не втік той лихий чоловік...
От і другі жнива вже пройшли через рік,
Мужик з жінкою в полі якось запізналися,
Коли се мужикові причудився крик:

Покотиполе по полю з вітром котилося!
Він іспершу злякався, далі засміявся,
Та й не стерпів і жінці своїй він признався
(Бо вже в полі з людей не було нікогісінько):
Каже, кликав на поміч на ниві пустісінькій...
Через три дні село уже знало, й не втік,
І від лиха не втік той лихий чоловік...
Бо в жінок, знає світ, дуже довгий язик!"

Віжки в мене узяв, потряслися в село.
А на нивах скрізь пусто та пусто було,
Покотиполе вітром несло та гуло.

БАБУСЕНЬКА

Старую бабусеньку згадаю!
Вона мене кохала: піснями пеленала,
Рідним словом кормила, рідній мові учила,
Старую бабусеньку згадаю!

Згадаю старую сиротину! бо вже її родину
Давно взяла могила і землею здавила,
І кропивою прикрила, дощем-снігом змочила.

Бабусенька була сиротина: бо вже її дитина,
Що цареві служила, головоньку зложила,
В степу-полі заснула, грому й вітру не чула...
Про козака вона співала:

Як його мати проганяла, дібровонька гомоніла;
Як його вона викликала, з степу чутка летіла:
Що він з вітром там грає, його дощик вмиває;
Розчісує його густий терен!

І про того козака співала,
Про якого могила з вітром говорила:
Зозуленька над ним плаче, його коник в степу скаче,
Над ним чорний ворон криче;
Криче, налітає, очі висмикає, кров'ю запиває —
І про його бабусенька співала!

Та ще бабусенька згадала:
Як зозуля кувала, лихо віщувала;
Як чорная година списи, шаблі трощила
І довгую чуприну в крові помочила,
Тай в глибокую могилу зарила.

Бабусенька мені співала,
Мов осінь листя зривала і в осоці шелестіла:
Вже спав голос, бабусенька хрипіла;
Вона ж таки співала, вона ж таки співала!

САМОТНІ СПІВЦІ

Пойте, людів; пойте.

Ой із моря із глибокого
Крута скеля піднімається
Проміж хвилями одним - одна,
Тай у бурю не хитається.

Поверх каменя сиденького
Молоденький в'яз видніється,
Він росте - цвіте одним - один,
Самотний він зеленіється.

І рибалочка самісінька
І снується і виспівує;
На зелений в'яз прилітує,
Діточки свої провідує.

Любо самотним жить на світі,
Скеле, в'язе і рибалочко.
Любо, любо... коли се гень - гень
Налітає чорна хмарочка.

Буря - хвиля розходилася,
І на камінь напустилася:
Розхитався, розшатався він,
З ним зелений в'яз пішов на дно...

І рибалочка снувалася,
Поки дуже притомилася
І в водицю опустилася,
Відтіля вже не верталася...

Хай же я вам нагадаю,
Гей ви, самотні співці,
Що нікчемні для краю
Всі самотнії пісні!

Той пустився в сине море,
Той на темний чужий край;
Мов не вчули (щоб їм горе!),
Що мовляв розумний цар.

Є в нас віра, цар і мова,
І чимало нас словен,
Все своє в нас; ну, чого вам
Ще шукати в бусурмен?

Гей ви злітайтесь, хлопці, співці:
Голосніше заспіває стая!
Край не малий в нас, великий в нас цар!
Щоб була ж і пісня голосная!

Станемо корнем на рідній землі,
Міцно лісом, нас не скине око!
Тільки брехню чужина прокричить,
Гряне пісня із Руси широко!

Скелями - валом вросли б нам, співці!
Були б ми царству вал замість платини:
Нечисть, як вродиться в іншій землі.
Не пустив би в край наш із чужини.

ДИТИНА - СИРОТИНА

Як тільки гульк на світ свята неділя,
То й стане зараз веселіший світ...
І вийде сонечко, мов на весілля,
Червоне й гарне, як та рожа - квіт.
Дитина біля церкви смутна, тиха:
Хіба одній їй яке лихо?

Старе й мале до церкви знай пильнує,
Бо дзвін давно вже кличе: бов та бов!
Співає дяк, аж все сусідство чує,
З кадила дим по церкві вже пішов.
Одним одна на улиці дитина,
Й старенькая на їй свитина.

Посипали вже з церкви чоловіки,
Хлоп'ята, молодичі і дівки;
Ось по дворах пішли старці, каліки,
Частуються, кому кого з руки.
Дитину щось ніхто не привітає
І на пиріг не закликає.

І сонечко вже піднялось, палає;
Пан зачинив вікно, мух вигнав, спить;
Хто лущить сояшник, горіх кусає,
А дехто так під хатою сидить.
Дитина ж та попід тинном блукає:
Чи то й хатиночки немає?

В піску на сонці дівтора грає
В біленьких сорочках. Прийшло й воно...
Ніхто його і словом не займає,
Між ними все собі одним-одно...
Чи мир тому мов травка зеленіє,
Кому мов сонце щастя гріє?

Он біля церкви вп'ять, бачу, дитина...
Перехристилося тай дальш бреде,
Тим шляхом дяк та домовина
Та піп з кадилом інколи іде...
Прийшло тай сіло собі на могилу,
А їх багацько зеленіло!

В вечерню дзвони вже людей скликали,
І аж поза селом гуло: бов! бов!
Над гробовищем ластівки літали,
Вітрець на його з поля йшов...
Воно к землі, мов к рідній, прилягало,
З могилою мов розмовляло.

Й радесенька дитина уставала,
Мов рідних, батька й матінку, знайшла;
На сонечко вечірнє поглядала,
Мов рідная там хатонька була...
А слізоньки ясененькії, як скло,
Кап, кап з очей... і в церков йшло.

ДУМКА ЧЕРВОНОРУСЦЯ

Все ся втихомирило, либонь заснуло...
Вже по вимощених улицах не грякотить,
Не лящить і голосний москаль: кипить, кипить!...
Деколи гукне на башті, й понесесея
Гук по городові, і мале жажнесе...
А ніхто не вештає ся і не гомонить,
Тільки з криш залізних дощ то капа, то дзюрчить...
Все ся втихомирило, либонь заснуло!

Край в цю пору згадує мі ся частенько,
Де густі луги, садочки зелененькі,
Й хаточка з - між них біліє панянкою,
І в садках, в гречках, в лісах пасіки і бджілки;
Де святки з колядкою, весна з веснянкою,
І такі чудні казки, кумедні загадки;
Де дівчина із піснями, з чорними бровами,
Де жила старовина, поки жили батьки!

Хто тя, краю милий, хто по волі кине?
Хто к тобі з чужини, краю, не полине,
Із-за моря думкою, з-за гір голубкою?
В безрідного душа в'яне, серце стине;
Полину ж к тобі хоч думкою-голубкою!
Тяжко-важко, тяжко-важко на чужині:
Чужина мя не родила і не колихала
Мя не годувала, може й не бажала!

ГЕТЬМАН

В туман зіроньки поховалися,
І місяць у хмари заплив;
Річки дощовії снувалися,
Старий Дніпр шумів, гомонів.

Високо на замці в сю ніченьку
Наш гетьман вельможний стояв.
Чи він любовався на річеньку,
Чи слухав, як дощ порошав?
Він голову сиву схилив як билину,
І пильно орлом позирав на Україну.

„На сторожі моє ухо;
А все тихо, а все глухо!
Чи козак і кінь умер?
Чи орел без крил, без пер?
Вже край втихомирився: чую: од моря до моря
Не пахне вже ворога дух,
Немає вже вражого трупу...
Як на гробовищах в ніч глупу,
Де смерть все розсипала в пух,
Все, чую, тихо од моря до моря...
Чи орел без крил, без пер?
Чи козак і кінь умер?
Все і тихо, все і глухо...
Даром на сторожі ухо!“

Прислухався, глянув ще раз на Україну,
Схиливсь як билина і сам в домовину.

На замок дивлюся: вже в ніченьку
Пан гетьман либонь не стоїть,
І слюзи не каплють на річеньку,
Й не слуха, як дощ порощить!..

У хмари зірки поховалися,
І місяць заплив у туман,
Річки дощовії снувалися,
І Дніпр гомонів як гетьман.

СТАРЕЦЬ

Не до кінця забвен будет нищий.

Вітрець передзимний, вогкий, холодненький
В діброві засохшим листом шелестить.
З торбинкою старець йде сивий, старенький;
Лист жовтий, червоний шумить, хрупотить.

„Колись то (він шепче), за батька і неньки,
Возили в сю пору, складали стіжки...
Була тоді хата, садки зелененькі
Сінце і скотинка, город і бджілки.

Умерли, пропала худоба, хатина,—
І по миру старцем пустили мене:
Схиляю головку як тая билина,
Усяк як чужого од себе жене.

Тиняюсь по селах, ночую край тину.—
Чужії і села, і хати, і тин;
Хіба може вітер в лихую годину
В степу поховає: не бовкне і дзвін!

В село причвалаю в неділеньку вранці,—
Одну мені радість ще господь зберіг:
Дім божий — дім рідний для божого старця,
Задзвонять до церкви, то я на поріг“.

Вітрець передзимний, вогкий, холодненький
В діброві пожовклим листом шелестів...
Дзвонили до церкви; йшов старець швиденько,
Втомися, схилився й навіки зомлів.

КОЗАЧА СМЕРТЬ

Посвячено Петру Петровичу Артемовському - Гулаку.
Сваты попоиша, а сами полегоша.

Де недавно козак гомонів,
Його кінь тупотів,
Як на дяха козак налітав,
В нього спис запускав:

Там тихо по білому степові сивий
Туман розлягаєся
Ясний місяць то із-за хмари погляне,
То в хмару ховаєся.
Степ-земля рідну і нерідну кров допиває;
А проміж трупами стогне, мов розмовляє:
То старий козак із сином віку доживає,
І порубаний з посіченим він розмовляє...
— Батьку, батьку! мені душно, мене пече,
В горлі засихає!
— „Синку, синку! біля мене все кров тече,
Водиці немає!“
— Батьку, батьку! хто по нас в степу заплаче,
Хто нас поховає?
— „Чуєш, синку? чорний ворон в'ється, криче,
За дядка співає!“
— Батьку! із-за плечей мороз подирає,
В серці стине, стине...
— „Трупом вкрийся, кров'ю вражою умийся,
Й їх не трохи гине!“

Отак розмовляло, далі застогнало,
А далі й замовкло, тільки кров дзюрчала...

Де недавно козак гомонів,
Його кінь тупотів,—
Ворон крякав, літав
І спускався й на трупах сідав:
Чуєш, як і вітер засвистів, загомонів?
Плаче, оплакує козаків, своїх братів!
Кості по степах в пісках ховає,
Пісню поминальну співає...

ГУЛЯНКА

Зреш на заповнена зраки, и пѣньм сердце ймаше

Вже не по першій п'ємо оде чарці:
Так ізгадаймо про дещо ми, братця,
Щоб воно з нами шуміло, гуло,
І гуркотіло, стогнало, рехло!

В чорних хмарах, чорних хмарах
З небом місяць і зірки,
Червоніють в чорних хмарах,
Грають, грають блискавки.

Гряк, і далеко загуркотіло!
Вітер схватився, і загуло!
В лузі, в діброві загомонило;
Море повстало і заревло!
Тріскотня в борах, бо в сосни вітр і грім стріляє;
Галас! грім і вітер землю й море б'є карає!

Вже не по першій п'ємо оце чарці:
Так ізгадаймо про дещо ми, братця,
Щоб воно з нами шуміло, гуло,
І гуркотіло, стогнало, ревла!

В село, на криші хат, в солому,
Чи од землі, чи то од грому,
Прожорливий лихий огонь прийшов:
На кришу з криші він, червоний, йшов
Як од овечки до овечки вовк...
Хто спершу і кричав, далі замовк:
Пожар гарцював по селу дуже шумно;
Стояли, дивилися люди, аж сумно!..
Земля стугоніла, огонь гуготів, і стогнало село:
Дим, вітер й огонь там боролись, тріщало, ревла.

Вже не по першій п'ємо оце чарці:
Так ізгадаймо про дещо ми, братця,
Щоб воно з нами шуміло, гуло!
І гуркотіло, стогнало, ревла!

Текла червона ріка,
Як лях ішов на козака;
За ним, під ним, над ним
Огонь і кров і дим.
Шаблі бряжчали,
Списи тріщали;
Трошили кістки копитами,
Мостили містки головками.
Скакали на вороному коні,
Стогнали долі в червоній крові...
І рушниці і лук пук, пук, пук, пук!
І то ворог, то кінь геп, гуп, гуп, гуп!

Вже не по першій п'ємо оце чарці:
Так ізгадаймо про дещо ми, братця,
Щоб воно з нами шуміло, гуло,
І гуркотіло, стогнало, ревла!

Ні! крик то ще не крик, який учує ухо,
І до якого мир привик.

Ото страшніший крик, як тихо, глухо,
Замовк язик, бо в серці крик...

І мовчки тихо

На мир наводить лихо.

Як потухне сонце, крик такий по миру гряде
І проснеться, і з могил, що спало в них, повстане...

Отже й не весело, як то й не шумно...

Слухайте, братця, як тихо і сумно:

Бов!.. то по мертвому бовкнуло в дзвін...

В церкву ходімо, богові вдармо поклін!

ШИНОК

Галас, гук і крик,
Аж трясеться шинк!
Хто пісню заводить,
Далі й занявчить;
Із барил дзюрчить,
Все ходором ходить:
Брязкотня чарок,
Шкваркотня люльок,
Тріскотня лавок,
Трясється шинок!

Чи не до утрени кличе то дзвін?

— Ні, то з мирян хтось теленька з похмілля!

Чи то по мертвому бовкнуло в дзвін?

— Ні! то вінчає піп, на весілля

Завтра збереться ціле село...

Бач, в усі дзвона як загуло!—

Старий каже, що він сиротина,

Одним-один як восінь билина:

Давно в його кат-ма жінки,

В його кат-ма й діточок,

Тільки й рідних, що шинок!

Нікому справлять поминки,

Нікому й весілля одбувать,

Окрім себе нікого ховать!

Не з-так старий: „Жінка є,

Є ще дитина;

Тим він дома і не п'є,

А в шинку з кручини“.

Хлопець каже: „Ще поки пора,
То й гуляй, кричи: тара, рара!

Старість швидко причвалає;
Хай же вона утікає,
Старість, навісна мара;
Крикнем, гукнем: трарара!

Батько дуже вже розумний,
Того дома в нас так сумно;
А в шинку не з-так розумно,
Зате шумно і не сумно!

За чуприну смерть хапа,
Йди з гріхами до попа;
У шинку не та пора,
У шинку не та пора,
Кричи, гукай: трарара!“

Чи не до утрени кличе то дзвін?
— Ні, то з мирян хтось теленька з похмілля!
Чи то по мертвому бовкнуло в дзвін?
Завтра збереться ціле село...
Бач, в усі дзвони як загуло!

На дзвіниці гуло,
Розбудило село.
Зирк: червоний півень встав
На шинку, тай заспівав,
Вітер засвистів, і з півнем заспівав...
Сонце встало; в шинку не гомоніло,
Бо що гомоніло, все вже почорніло,
Почорніло, погоріло,
З вітром полетіло!

НІЧ

Мені в пам'ятку ніч, як
Сіли в човен старий — дяк,
Дяк та я, тай махнули.
Та і тихий лежав
Тоді Псло,
І гладенький блищав,
Якби скло:

Верст за п'ять либонь чули,
Як шубовстне весло,
І мов срібні зірки
Заблищать крапельки,
І притихне вп'ять Псло...
Дяк казав
(Бо читав
Вже книжок він доволі
І у церкві і в школі;
Бо на те вже і дяк,
Щоб книжки ті читать!) —
Він казав: Отже бач глибоченько на дні
Мов маленькі рибки
Ті ясенські зірки?
Та ще з ними і місяць, вони не одні!
Воно й чудно, хто з розумом гляне!..
Отже он - що: як сніг на весні
Ще деньок поблищить, тай розтане;
Як трава восени на землі
Зелененька, а завтра й зів'яне;
Снігу літом, зимою трави вже немає,
Хоч де хоче нехай чоловік пошукає:
Колись світ так зів'яне, розтане!
А хто вмер, той устане, погляне:
Уже сонця немає
І землі вже немає!
Тільки те, що він на світі діяв,
Коли доброго що там посіяв,
Зійде в небі й зіркою засвітить,
І до бога стежечку освітить...
Хто посіяв лихо, тому лихо зійде:
Темно, темно... і до бога він не дійде!
Йому вічно блукать,
Дарма в раю шукать,
В серці пекло нести,
І літать і брести,
І брести і літать,
В серці пекло нести,
Дарма раю шукать,
Йому вічно блукать!
Отже, чув ти? божий світ розтане і зов'яне.
Як трава ув осінь в'яне, сніг весною тане;
Хто що в світі діяв, в бога ся зостане;
Бог так каже... як він каже, так і стане!

ПОЖАР МОСКВИ

Царство білого царя широко розляглося
Од восходу до заходу сонця простяглося
Є там чимало місця для сили,
Місця чимало і для могили.
Тісно вже в німця, тісно і місця не раз
Для гробовища в його землі либонь не ставало;
З силою - раттю йшов тоді німець на нас,
Для гробовища рідную землю ми уступали,
І в глибоченьких, рідних, біленьких снігах ховали.

Ще не далеко із миру утік
Пам'ятний Москві і мирові рік,
Як пів неба зірочка мітлою застїлала,
За гріхи по всіх усюдах кару розмітала:
Француз із німцем побратався, край наш псував,
Віпав і різав людей, церкви обдирав.

Як же цар загомонів, та як сипнули,
Як з усіх кінців гостей жарнули:
Самопали
Як ревнули,
Задзизчали
Кулі, кулі,
Засвистіли
Стріли, стріли,
І козацький гострий спис
В ребра ворогів поліз . .
Як од коси покоси ворог до землі лягав,
Кров'ю чужую землю поливав і полоскав. . .

І козаків із могили в час той викликали,
Щоб уставали на поміч, Москву ратували:
Знову чубатий на конику в полі гасав,
Москву святую із - під ворога визволяв.

І наших костей полягло
Тоді коло Москви чимало;
Та так їх чимало було,
Що й воску на помин не стало!

Та що ж, ми одну запалили їм свічку —
Про свічку таку ще й світ не чував,
Яку ми спалили одну, невеличку
За тих рідні душі, хто нас ратував. . .

І Москва, як божая свічка, огнем занялася,
І Москва, як ворога кров'ю, огнем залилася.
Як зірка з мітлою, що в небі стояла,
Пів неба червоним хвостом застинала;
Вона гуготіла, вона клекотала;
Стгнала, тріщала, ревла і бурчала,
Як хмари та хмари із черева дим,
А в них гуркотів з блискавками і грім...
Таку братам на поминки ми свічку
Для бога спалили одну, невеличку;
Вона ж нам од бога купила ізбаву,
З нас тяжкую кару зняла:
Із рідного краю, мов зірка мітлою,
Всю нечисть — чужину змела!

В'ЯЗОНЬКО

(Пісня)

Ой, в'язоньку молоденький,
Чому рано опадає
Чому по полю літає
Твій листонько зелененький?
Та чи вже ж то роса з неба не спадає,
Чи сонечко землю вже не пригріває?

А є в'язи вже й старії,
А ще на їх зеленіє,
И вітер по полю не сіє
Їх листики уже сухії:
Чи то вітер на їх одних стиха віє?
Чи їх роса поливає, сонце гріє?

„Ні, братіку! Й мене роса мие,
Й мені сонце тепло посилає;
Не те, щоб долі мені немає!
Та в чужині серце мені ние...
Того ж бо то і лист рано опадає,
Хоч, братіку, мене й вітер не хитає!“

ДОБРИЙ ДЕНЬ

Добрий день!
Глянь, який усюди день:
Світ вже в хаті й надворі;

Вже зібрались косарі,
Та в клепала дзень, дзень, дзень!

Добрий день!
Годі спать!
На роботу уставать
Спозаранку привикай,
Та й мене лишень не гай:
Бо пора й почастувать!
Годі спать!

ГЛЕК

Посвячено Гридькові Основ'яненкові

Йшов Глек Петро, уже пізненькою добою,
Від панотця, тай так балакав сам з собою:
„Ні, ні, панотче, ні! щоб помолився,
Та не в своїй я хаті опинився...
Ні, ні, сього не буде вже зо мною!...
Доба, бач, пізня... та й сею добою,
Хоч трохи, бач, і випив, сількось! дочвалаю
Таки до хати... вже і мріє із-за гаю!
Ось божії на небі зірочки,
Мов на великдень в церкві свічечки,
Одна за другою блись та блись,
А далі всі і занялись!...
А онде й молодик! Здоров був, молодиче!
Еге, чи він то чує, як його хто кличе?
Заліз собі за хмару, тай куня! —
Та де то я? оце іще пеня!
Он там щось бованіє мов стіжки...
Так не стіжки... е, бачу, могилки!
Се гробовище, бачу! онде мріє
Й зелений хрест — старий там сотник тліє!
Та що то був з його колись за чоловік!
І довго жив: таким дай боже й довгий вік!
В неділю, в свято спозаранку
Оце ворота і оддзяпить:
Іди, іди, хто тільки втрапить, —
Є всякому горілки чарка,
Й усе! Е, вже таких, мабуть, нема на світі!
Хоч, так таки, перебери в усім повіті,
Хоч з свічкою шукай, нема таки, нема!
А вже ума того було в нього, ума!..

А осьдечки й Семен Патика,
Хоч голова була й велика,
Та розуму вділив господь їй трохи :
Все жінки було слуха він Явдохи !
Чи до людей пійти, чи жито жати,
Чи то другая деяка робота :
Усім Явдоха вже розпоряжає !
Ну, так що вже не вийде було з хати,
Не тільки щоб без жінки за ворота :
Воно б то й чудно, а в людей буває !
Е! не такий був Опанас Куліш :
То, бачиться, лежить він в ліву руку...
Голінний вдався на усяку штуку ;
Чи віз, чи колесо, чи то леміш
Полагодить тобі, або сокиру, —
До його йди : він вже такий... хоч що утне !
З біди не раз визволював він і мене,
Та йшли до його із усього миру !
А його жінка ще к тому й знахорювала,
Та таки так, що декому і помагала.

Побіля його і Юхим Стонога :
Так нізавіщо згинув він небога !
Поки не зстарівся, було завзяття,
Була худібонька, і люди поважали ;
А як на старість поховав він зятя
Й дочку, так таки те, що від печалі
Тай так — від чого, хто його вже знає —
Щодня, сердега, він в шинок було чвалає...
Не те щоб сам він пив — він і людців частує —
Так, бач, було вже дуже часто чимкикує !
А далі нінавіщо звівся...
Зимою якось запізнився
(Та і лиха ж була година!) —
Закляк сердега в хуртовині...

Он там, біля верби, Олекса Шпичка :
Русавий чоловік, а хата невеличка,
І по сусідству жив — кумедний чоловік !
Ну так, що в вигадках пройшов його увесь вік...
І видумав він на своїм віку чимало,
Та все за ним собі в могилу почвалало.
Оце було сидить він в мене, або в кума, —
Всі торохтять, а він тихесенько... все дума !
А там, гляди ! по-своєму млин і змайструє :
„Та це не млин!“ з розумних дехто було скаже ;

„Ні, ні...“ Москаль народові було толкує.
А млин тобі, як дьогтем він його підмаже,
Як піде було драть — і вітру мов немає,
Дере він, крилами, як той орел, махає.
Оце майстрі: „навчи, будь ласкав!“ та з поклоном!
А він: „От бог зна що! хіба воно так трудно?
Подумай лишень сам; хіба подумать нудно?
А вже навчить не вмію! бий хоч макогоном!“
Не тільки те, й узла по-нашому не зв'яже,
А все по-своєму; „На те і розум!“ — було каже—
„Тче і павук, таку як батько павутину!“
Таківський був! отже пішов у домовину...

В одім кутку Лящі; їх на селі
Було не трохи; отже всі в землі!
Один із них... Павло... так той аж в монастир
Пішов, до Києва, тай у ченці постригся:
Спасенний чоловік!... вже може й присвятився...
Як зійдуться було, то як почне псалтир—
Е, вже письмо покійний знав він дуже! —
Воно, хто його зна, що він таке читає,
Так слюзи котються, й мороз всього проймає...
А він собі чита, йому й байдуже!
Як в Київ раз пішло наших з села чимало,
З ним бачився наш Федір Покотило:
„Не те (казав) вже і в ченцях, як то бувало!“
Урем'я б то усе переробило!...

Всі полягли! садки, ставки і хати,
Й діток покинули, хто був жонатий! —
Тут матінка моя й покійний батько:
Од них малим zostався я; й мене
Прийняв Михайло Квач, покійний дядько:
Його за те бог в царстві спом'яне!
Е, вже таких нема, вже вивелись між нами!
Він з Запорожжя був, та як було почне
Про старину... вже вивелись такі між нами...
Він взяв мене, довів до розуму, женив...
Бог дав було й діток, та в світ пустив
Не надовго... і жінку розлучив зо мною...
Уп'ять я на світі zostався сиротою...“

Так Глек старий балакав дуже, далі тихше,
А там замовк, схилився на могилу...
До церкви вранці йшли — до його, він не дише:
Взяли, тай положили в домовину.

СМЕРТЬ БАНДУРИСТА

Утрудися зовий, немолче гортань моя,
буря потопа мя.

Буря вие, завиває,
І сосновий бір трощить;
В хмарах блискавка палає,
Грім за громом грядотить.
Ніч то углем вся зчорніє,
То як кров зачервоніє!

Дніпр клекоче, стогне, плаче,
Й гриву сивую трясє;
Він реве, й на камінь скаче,
Камінь рве, гризе, несе...
Грім що гримне, в берег грядє —
З пущі полум'я прогляне.

Те не дивно, що так шумно,
Що раз-по-раз блик та гряд!
Те дивніш: співає сумно
Над Дніпром старий козак;
Пісня з вітром розлітає,
Мов той вітер братом має...

„Грім напусти на нас, боже, спали нас в пожарі:
Бо і в мені, і в бандурі вже глас замирає!
Вже не гримітиме, вже не горітиме як в хмарі
Пісня в народі, бо вже наша мова конає!
Хай же грім нас почує, що в хмарах кочує;
Хай наш голос далеко по вітру несе,
Поки вітром як лист нас з землі не стрясє;
Хай і Дніпр стародавній від нас пісню почує,
Поки він нас в море не внесе, не вкине,
Поки мова й голос в нас дотла не згине!
Хай луною по степові голос іде
І по пущах дніпровських між звір'ям гуде!

Може звір, може й бір,
Степ та вітр, море й Дніпр,
Може хмара,
Грім і кара,
І бандуру і мене
Козакові спом'яне!

Як сивий степ білітиме,
Як чорний бір шумітиме,
Як звір в пушах ревітиме,
Як блискавка в хмарах - хмарах
Кров'ю заснується,
Грім додолу в карах - карах
Грякне, й все займеться,
І старий Дніпр в чварах - чварах
Встане й озоветься:
Може і пісня з вітром ходитиме
Дійде до серця, серце палитиме;
Може й бандуру ще хто учує,
І серце зание і затоскує...
І бандуру і мене
Козаченько спом'яне!

Буря вие, завиває,
І сосновий бір трощить;
В хмарах блискавка палає,
Грім за громом грядотить.
Ніч то углем вся зчорніє,
То як кров зачервоніє!

Дніпр клекоче, стогне, плаче,
Й гриву сивую трясє;
Він реве, й на камінь скаче,
Камінь рве, гризе, несе.
Грім що гримне, в берег грядє —
З хвилі бандура прогляне!

Запалало — і — стемніло...
Застогнало в небесах...
Хлинув дощ... зогомоніло
На горах, полях, в борах...
Старця й бандури немає,
Пісня по миру літає!

РОЗМОВА З ПОКІЙНИМИ

Ой чому ж ти не так світиш, та ясне красне сонячко,
Як світило колись мені в зеленім садочку,
Як сидів я між рідними на травичі,
А край мене голубчики братця і сестриці?
Ой чому ж ти, та сонячко, в далекій чужині
Не проглянеш, як дивилось мов янгол від бога,
А тепер позираєш як вдовиця вбога?

Вітрець гудів тихесенько, шукувало листя;
Здавалося, що прилітав наш дідусь за вістю:
Ой чи живі, чи здорові його милі внуки?
Бо не стерпів він із нами довгої розлуки.
І травиця-зелениця мов хвиля хитнулась,
То бабуся до унуків своїх на вернуласть:
Чи всі, чи всі здоровенькі унуки маленькі?
Не стерпіла, не бачивши вона їх давненько.
І зрадувавсь дідусенько на садочок красний,
І нас братів, його внуків, соколиків ясних.
Зрадувалась бабусенька на траві шовковій,
Й вас сестриці, її внучки, мої чорноброві,
Бо садили садок, травку вони поливали...
„Годі йому з покійними вести розмовоньку,
Повеселім смутненькую його головоньку“,
Так сказала ти, сестрице, та і заспівала;
А за мною через тебе ненька розмовляла,—
Ненька, ненька старесенька, рідна Україна,—
І за мене промовляла, мов за свого сина.
Веселенько, жалібненько, сміється, ридає,
А серденько до матінки так і припадає.
У всіх очі, як ті зірки, так і запалали,
І до бога вже молитву за родину слали...
Чому, чому, сонце красне, як на домовині
Світиш смутно, невесело в далекій чужині?..

РІДНА МОВА

Рідна мова, рідна мова!
Мов замер без тебе я!
Тільки вчую рідне слово,
Обізвалось мов сім'я,
Обізвався батько рідний,
Що умер за козаків;
Мов народ, учулось, бідний
Застогнав із-під ляхів.

І здається: кінь ретивий
Топче наших ворогів;
Й бачиться: Дніпро спесивий
Спину гне з-задня човнів...
Понеслися наші хлопці,
Зашуміла хвиля гень...
І при місяці й при сонці
Ідуть ніччю, їдуть вдень!

Було щастя, були чвари,
Все те геть собі пішло,
І як сонце із-під хмари
Рідне слово ізійшло.
Приняло козачі речі,
Регіт, жарти, плач, печаль;
Озоветься як із Січі,
Стане сміх і стане жаль.

ЛУНА ІЗ СЛОВЕНІЇ

ІЗ ЧЕХІЇ

НІЧНА РОЗМОВА

(Із Челяковського)

То не покрилася жовтим листом
Долина, долиночка:
Руською раттю засипав то цар
Країну, країночку;
Край то широкий шведська земля
Од моря до синіх гір.
Там на горі, на сторожі, вночі,
Козак не дріма, не спить;
Він на чотири сторони на всі
Пильненько поглядує;
З милою раттю - братами, смутний,
Щось він не розмовує;
Ні з місяченьком, що в небі, ясным,
Своїм побратимчиком.
Мову веде козак - ратник смутний
З сторонкою рідною,
З даллю - Вкраїною, де його рід!..
Вкраїну випитує:
— Ох, ти скажи мені, мати, скажи,
Країно рідненькая!
Та чи ще на світі, ще чи здоров
Старенький мій батенько?
Чи моя жінка тужить по мені,
Чи дітки живенькі ще?
Братік козаченька, вітер буйний,
Знявсь, засвистів, загудів,

Вісточку із України приніс,
І серце лоскоче вість
Рідною мовою: Ой, не тужи!
Ой, не тужи ти, козак!
На світі батько старесенький твій
І дітки живенькі всі;
І молоденька жінка тебе
Кохав вірнесенько.
— Матінко, рідна сторонко моя!
Послуги вслужи мені:
Перша послуга — старому отцю:
Поклон мій та добраніч!
Друга послуга — то жінці моїй
Щире кохання моє...
Третя послуга — то діткам моїм
Благословення оддай!

МИЛОГО З МИЛОЮ...

То на зорі, на світанні було:
Не росинка капотіла з рожі-квіту,
А слізеньками дівчинонька-квіт
Зросилася, умилася раненько.
Тяжко та важко дівчина, смутна,
І частенько й глибоченько все вздыхає,
З милим коханком розмовує так:
„Ох нам лихо, мій миленький, ох нам лихо!
Нас розрізнить вже навіки хотять,
Батько й матінка тебе щось не злюбили,
З нелюбом йти мені в церкву велять!“
Козак вірний засмутився, далі каже:
„Ой ти, дівчино-голубко, не плач!
Не ламай рук білих, не вздыхай так тяжко!
Лучче порадьмося, серце моє,
Як втекти нам од біди лихої.
Є відсіля далеченько-он край;
Там проміж горами озеро чимале,
Там островок і росте і цвіте,
Та в такій красі, що й вимовить не можна!
Темная ніченька вкриє село,—
Пару вороних я зараз осідлаю,
Та і пушуся з тобою в той край,
Далі човник зробим, тай на острів дивний!
Не розрізняє ніколи зима
Там з весною осінь, й нас там не розрізняють!

Житимем, вік доживатимем, вдвох...“
А дівчина козакові промовляє:
„Де ж я, мій милий, возьму там садок,
Як покину грябочки, квітки червоні,
Батька і матінку як знайти там?
Як знайти сестричок, дружечок миленьких?“
— „Всюди, дівчинонько, знайдеш садок:
Бо ростуть-цвітуть квітки, де ти поглянеш,
І червоніють, де вмиєш лице;
Буде нам за батенька там ясний місяць,
А за рідненькою неньку зоря,
Нам подружки — усі зірочки...
Ти моя, я твій — до віку“.

СМЕРТЬ ЦАРЯ

Зірочки погасли в нічнім небі,
В хмарах помутився ясний місяць...
Ніченько чорная, ніченько смутная!
Ти не вкривала, не засипала
Доли і гори сирими туманами,
Чорною тьмою густі ліси;
Руськую землю тяжкою смутою,
Темная ніченько, всю ти засипала,
Де тільки серце ще не умерло...
Там при морі, морі, де теплий край,
В славнім місті та й у Таганрозі
Плаче не ангел над домом божим запустілим,
Плаче цариця над царем похолоднілим...
Тихо вона плаче, при тесовім смутнім ліжку,
Над мертвим тілом царя богу наймилішого,
До усіх людей найласкавішого і найдобрішого!
І як річка тече, вона тихо плаче,
А за нею православні в один голос
Морем, що голосить в бурю й хвилю хвилею жене...
Море утихне, річка не стане, поки не висохне...

ІЗ СТАРОЧЕХІЇ

(З Краледворського рукопису)

БЕНЕС GERMANOV

Ох ти, сонце, ох ти, сонце, чи ти жалосливе?
Що ж ти, сонце, на нас світиш, на людей бідненьких?
Де наш князь, де наше військо, що нас рятувало?
Князь в Оттона, військо билось, в полі полягало!
Ідуть німці, все саксонці, довгими рядами
Із далеких он тих сторон, що проміж горами.
„Оддавайте, небожатка, золото й пожитки;
Не дасте нам, так ми спалим вам двори й хатинки!“
Наші хати попалили, золото забрали,
По дорозі в Троски пійшли, і товар погнали.
Годі, годі журитися вам, люди селяни!
Під копитом чужих коней вже травка не в'яне!
Уже вона підростає, щиро зеленіє:
З квіток вінок плетить тому, хто несе надію!
Все змінилося: вже швидко пора бути жниву,
Бо Бенес людей скликає німців супротиву.
Брали, брали для ворогів і ціпи й оселі,
І сіл, із сіл виходили в ліс гуртом під скелі;
Попереду всіх Бенес конем виграває,
За ним військо біжить, кричить, як море гукає:
„Помстим, поб'єм усіх німців, щоб нас вони знали!
Руйнували, плюндрували і кари не ждали!...“
Серце в них розлютовалося, очі заблискали,
І огневими стрілами на німців заприскали.
Травка густенькая, наші списи піднімалися;
Ліс на ліс, ми на саксонців тих злих напускалися.
То не блискавки блискали, наші шаблі то блискали,
То не на небі греміло, наші списи то тріщали...
Коні як затупотіли й ми як загомоніли,
Звірі далеко-далеко тікали в ліса,
Птиці знялись, полетіли, геть-геть в небеса!
В гори, за гори, за птицею галас летів:
То розлітався наш крик, з брязкотнею шаблів!
Довго ті і другі як укопані стояли
На міцних ногах, мов ноги в землю повростали.
Коли на гору, де сперлися німці, як Бенес полине:
Де махне він шаблею — і кров там хлине;
Куди Бенес гляне — військо за ним гряде...
Лихий ворог полягає, і як трава в'яне!

Тоді наші з гор каміння наламали,
Німців камнем побивали, добивали...
Щоб помилювали, німці жалібно кричали;
Так не милювали, до останку забивали!

ОЛЕНЬ

Бігав олень по горах,
По долинах, по горах,
В довгих та рясних рогах,
Ліс густий він роздирав,
Прудко по лісу скавав:
Для гущини й для дороги
В його рясні й міцні роги,
В його тонкі й гнучкі ноги.
Та на тих же горах
Парень ходив,
Лук і стріли в руках
Кріпких носив:
Стрілами блискав,
В ворога прискав,
Так немає вже його:
Лютий ворог на його:
Вискочив, молотом блиснув,
Вдарив, до камня притиснув...
На три часті головка розбилася,
Теплою кров'ю земля напоїлася...
Застогнало сердечко в кожній дівчині;
Над тим парнем виріс дубочок в долині,
Рясно дубочок віти розпускає;
Олень за листям до них прибігає,
Ворон із лісу до них прилітає:
Олень край дубочка скаче,
На дубочку ворон кряче.

СИРОТИНКА

Ох ви ліси, темні ліси,
Ліси Милетинські!
Чому се ви зелененькі
І зимою й літом?
Ой, рада б же я не плакати,
Не мутити серця;
Так скажіте, добрі люди,

Хто б тут не заплакав? —
Де мій батенько миленький?
В могилу зарили!
Де добрая моя ненька?
Росте на їй травка!
Ні братіка, ні сестриці,
Розлучили з милим!

ІЗ СЛОВАЦІЇ

ПІСНІ СЛОВАЦЬКІ

(Збірників, виданих на світ працею Коляра в Празі і Срезневського в Харкові)

Посвячується І. І. Срезневському

1

„Долино, долино,
Глибока долино!
Чи по тобі чутка
Дійшла до дівчини?“
„Яка ж тая, милий,
Яка чутка тая?
Може вже у тебе
Коханка друга?“
„Ні, ні! милішої
Од тебе не знаю;
Одно мені тяжко:
Тебе покидаю!“
Вийшов він за двері,
Сльози капать стали;
Капали на камінь,
Камінь пробивали.
Вийшов він за двері
Очі утирає:
„Нехай тебе, мила,
Бог не зоставляє!
Хай і тебе, мамо,
Бог не зоставляє!
Мое ж серце щастя
Нехай забуває!“

Горо, горо,
 Горо дубова!
 Ой, хто тебе рубатиме.
 Як на коні скакатиму?
 Горо, горо
 Горо дубова!
 Лучко, лучко,
 Лучко зелена!
 Ой, хто тебе коситиме
 Як шаблею бряжчатиму?
 Лучко, лучко,
 Лучко зелена!
 Дівко, дівко,
 Дівко - коханко!
 Ой, хто тебе кохатиме.
 Як я в землі лежатиму?
 Дівко, дівко,
 Дівко - коханко!

Біля церкви мостик
 Ген-ген мріє,
 А по йому травка
 Зеленіє;
 Травка та зелена,
 Не кошена...
 Через мостик мила
 Одвезена!
 Хто її відвозив,
 Хай кохає;
 Тільки в моїх очах
 Не обнімає
 Коли ж обнімає,
 То хай вночі,
 Та щоб не боліли
 Мої очі.

Гой, гой, гой!
 Кінь мій вороний
 Вже не мій, вже не мій!
 Гой, гой, гой!

Старий гайдамака
Його взяв, його взяв !

Гой, гой, гой !

І дівчину мою
Гайдамака узяв !

Гой, гой, гой !

Я додому прийшов,
А дівчини нема !

Гой, гой, гой !

Вже дівчина моя
З гайдамаком спить !

Гой, гой, гой !

Я шаблюку знайшов
Та з шаблюкою в ліс !

Гой, гой, гой !

Я у лісі знайшов
Розбишаку свого !

Гой, гой, гой !

Я дівчину одняв
Гайдамаку убив !

5

Йшов весною я по полю,

Зеленім гайочку,

Пострічався з дівчиною

В зеленім віночку.

Ми вкупочці розмовляли

До білого ранку ;

Як світати починало,

Кинув я коханку.

Йшов я селом край хаточки,

Вона закликає :

„Йди до мене, мій миленький !“

Двері відчиняє.

Я сказав їй, що мене кінь

Уже дожидає ;

Вона ж мені ні словечка,

Сльози утирає.

6

Доню мала вбога мати ;

Не мала чим зодягати

І чим її прокормити,

Треба в найми відпустити.

„Мамо, мамо, моя мамо!
Не давай мене до пана;
Мені сумно в панських хатах:
Там усього так багато...
Будуть мною помикати,
Стануть з мене глузувати;
Всякий сіпа, пхає, лає,
Ніхто сорому не знає!“
Вийшов рік, ще й половина...
В Катерини вже дитина!
Йде вона доїть корову,
Веде з нею панич мову:
— Грицю! в мене вже дитина;
На кого я гріх прикину?
— Ні на кого на другого,
Як на мене молодого!
Того Гриця стара мати
Як питати, так питати:
— Скажи правду, Катерино,
Від кого в тебе дитина?
— Ні від кого від другого,
Як од Гриця молодого.
З війни Грищик поспішає,
Всіх панів попереджає;
В усіх коні грають, скачуть,
Тільки в Гриця чогось плачуть...
„Хлопці, гей! мене не гайте,
Разом браму відчияйте
На обидві половини,
Щоб побачить Катерину!“
„Катерини нема в дворі,
Закопана в сирім полі“.
Він скік з коня! хапає ніж,
Хапа й другий, та і побіг,
Що є сили, до могили...
„Одним викопаю яму близенько,
Встромлю другий в своє серденько;
Хай ляже тіло поруч другого,
Душі ж обидві в господа бога!“

7

На високій горі
Горять ясні огні.
Що за люди сидять
Край огнів, що горять?

Край огнів тих сидять
П'ятдесят розбишак.
А один із них старий,
Дуже він посічений:
„Мені з вами не жити!
Мою шаблю возьміте,
На двоє розколите;
Острим кінцем голову зотніте,
Тупим кінцем землю копайте,
Могилу мені виривайте
Мене, старого, поховайте“.

8

Король войну замишляє,
Жінки, дівки зоставляє,
Самих хлопців забирає.
Один старим ся сказав,
К тому й синів він не мав;
Тільки мав він три дочки,
Три гарних голубочки.
„Найстаршая моя доне,
Йди на войну за мене!“
— „Пане тату! не піду,
Я воювать не буду“.
— „Підстаршая моя доне,
Йди на войну за мене!“
— „Пане тату! не піду,
Я воювать не буду“.
Найменшая Маречка
Мовить йому словечко:
„Не турбуйся, пане тату,
Ось я піду воювати.
Купи коня вороного,
І сидельце на його;
Стальовую шаблячку,
І пістолів парочку“.
— „Ох, доню моя милая!
Чи ти знаєш? война злая!
З-за других не видавайся,
В строю зоставайся“.
Як на войну знаряжали,
Сестриці ю оплакали;
Як на коника сідала,
Батько й ненька оплакали....
А вона на те не дбала:

Із строю поривалася
В табор вражий вдавалася
Король тому дивився
І вояка похвалив:
„Отто вояк страшний, дивний,
Та ще к тому й уродливий!
Як би така дівчина,
Була б мені женишина!“
— „Королю! дівчина я:
Держись слова — я твоя!“

9

Отруя

— Де ти була, моя Ганночко?
„На весіллі, моя ненечко“.
— Що давали тобі істочки,
Моя доню, моя Ганночко?
„Непосолені три рибочки...
Горе мені, моя ненечко,
Лишечко, болить головочка!“
— Що давали тобі питочки,
Моя доню, моя Ганночко?
„Винце, винце, моя ненечко...
Горить лице, болить сердечко“.
— Де полегша тобі, донечко,
Мой доні, мой дівчині?
„В церкві, в цер ві, по середині!“
— Що послати тобі, донечко?
„Стели білу сорочечку
Та соснову ще дощечку“.
— Чим укриться тобі, донечко?
„Клади, мамо, свою донечку,
А під нею і над нею дощечку“.

ІЗ СЕРБІЇ

ПІСНІ

1

Кидав світ Конда, текли сльози в матки.
Вмер, поховали його коло хатки!
Конду поховали в зеленім садочку,
Під померанцем, в темнім холодочку.

Мати щоранку на могилі плаче,
Чує щоранку — і в могилі стогне...
„Чи тобі, синочку, тяжко в могилі,
Чи твої кості дошки придавили?“
Голос з могили: „Мати моя мила!
Не важка дошка, не тяжка могила;
Та як коханка сльозу проливає;
Сльоза та в могилу мою западає;
Як вона горе своє проклинає,
Кості ворухить, покій мій взушає!“

2

Під горою криниченька;
Там вмивалась дівчинонька,
Вмивалася, говорила:
„Лице мое лебедине!
Якби можна мені знати,
Що прийдеся цілувати
Мое личенько старому;
Пішла б по полю пустому,
Полинь рвала б та давила,
Полинем щодня ся мила:
Тільки б він поцілувався,
Полинем би одізвався
Йому поцілунок кожний!
Коли б же я відгадала,
Що молодий кохатиме,
В біле лице цілуватиме,
Квіточок би назбирала,
Із них сок повидавляла
Пахученький, солоденький
Свое личко б їм вмивала:
Як прийшов би молоденький
Та зо мною цілувався,
Йому б медом одзивався,
Медом поцілунок кожний!“

3

Три туги

Соловейко, мала пташка, всіх розвеселяла,
Тільки мені молодому три туги придбала:
Туга першая для мене, для серденька мого,
Не женила мене ненька рано молодого;

Туга другая для мене, для серденька мого,
Що не грає вороненький коник підо мною;
Туга третя для мене, для мого серденька —
Прогнівалася на мене дружина миленька!
Викопайте мені в поле широку яму,
На два списи широку, а вздовж на чотири;
В головоньках червону рожу посадіте,
А в ніженьках водиченьки потік поведіте:
Може прийдуть молоденькі рожею квітчатся,
Може прийде хто з стареньких водиці напиться.

ІЗ ПОЛЬЩІ

І. МОРЛАК В ВЕНЕЦІЇ

(Із Міцкевича)

Як остання копійка вже в мене загинула,
Мене зараз невірна дружина покинула;
Волох же прийшов тай каже,
Що він добре, добре зна вже,
В яким місті дадуть пити,
Істи й хороше ходити...
Та і грошей, каже, не платитимемо;
Наберем ще й грошей — не лічитимемо...
„Як облитий, у золоті, в сріблі ходитимеш;
Що захочеш робить, тільки те і робитимеш;
Там напиту, там то корму!
Наберем ще і додому!
Сріблом, золотом блищатимемо,
Шаблею ясененькою бряжчатимемо!
Як завернеш в село, вийдеш ти за ворітечка,
То й одсуне кватирочку кожна дівчинонька;
Як затянеш пісню влітку,
Кине кожна тобі квітку.
Швидко, шпарко, бо як ждатимемо,
Довго місця в місті тім шукатимемо...“
Я повірив, дурний, та і кинув родиноньку,
Та й зайшов на чужину в лихую годиноньку!
Тяжкую несу покуту,
З хлібом їм щодня отруту:
Чи до віку ізморятимуся,
Як пес на ланцюзі зоставатимуся?
Кажу дівчині про мою бідну головоньку —
Ігнушається дівчина з нашої мовоньки;

Люди з нашого тут краю
Стали іншого звичаю!
Як билинка, не прийматимуся,—
Я в чужині вітром розмітатимуся!
Рідна мати, країно, країночко!..
Де поглянеш — приятель, поглянеш — дружиночка...
Рідні, рідная і мова!
Доброго нема ж тут слова:
Не спочивай і не гайся,
Ласки ж і не сподівайся;
Я як травка, що росла, де трави,
Тай занесла її буря на глиб ставу!

ДОРОГА

(Із Вітвіцького)

Дальше в світ — шукать науки!
Годі мліть, зложивши руки!
Чужий розум нам підмога:
В світ дорогу, в світ дорогу!
Де вікує сніг на кризі,
Де земля в зеленій ризі,
Де без хмар все сонце жарить;
Де щоденно дощ та хмарить,
На моря, на гори з сталі,
На світ, на світ. — далі, далі!
З гір на гори, вище, вище!
Де закутав їх сніг білий...
І до сонця ближче, ближче!
Як орел криластий, смілий...
Там на вітрі в хмарах стану,
Там ясні зірки достану...
І рукою, і ногою
В хмару вдарю, дощик проллю
Над землею, над пашнею...
І без лиха і без страху
Полину я по тім шляху:
Срібло в місяця возьму я,
З сонця золото зніму я!

ЧОРНОБРИВКА

(Із Суходольського)

По середині дороги
Козак зустрів дівчину.
„Козаченьку! болять ноги:
Возьми мене за спину“.
— „Моя мила дівчинонько!
Коник мій брикає“.
„Я возьмусь за козаченька,
Білі руки маю“.
— „А як война? а вороги
І страшні і грізні“.
„Ворог? о ні, мій дорогий!
Він нас не розрізне“.
Як схилявся козачина,
Шабелька бряжчала;
Не лякалася дівчина,
На коня сідала.
Скачуть, скачуть по долині
Коханка, коханий;
Грає, несучи дівчину,
Коничок буланий.
Вже минали і пригорок
Коханий, коханка...
А в козака лихий турок
Пук із-за курганка!
Козак долі... шабля бряжчить...
Кінь по полю скаче...
На коневі турок летить,
Дівчинонька плаче.

ЛУНА ЩЕ ІЗ НІМЕЦІЙ

ПРИЯЗНІ ДУШІ

(Із Маттісона)

Мох поріс, о други, на могилах ваших:
Як же повний місяченько світить,
Кожного із вас душа порхає
Надо мною тихенько.

Ті із вас приязні квітом посипали
Стежку мою в мирі, гріли серце;
Ті голодний розум годували
Словом ситним, розумним.
Може був би з мого човна попас хвилі,
І тріски від скелі полетіли б,
Як би в бурю приязнії душі
Не прохали край мене.

ДОБРА НІЧ

(Із Кернера)

Добра ніч!
Хто стомився, тим ся річ!
Тихо день вже догаряє,
Косар руки опускає,
Опускає на всю ніч.
Добра ніч!

Пора спать!
Сонні очі заплющать!
Ластівка вже спить на стрісі;
По улицах тихше, тихше;
Либонь хоче ніч сказать:
Пора спать!

Добра ніч!
Спить без страху, поки ніч,
Поки принесе світання
І роботу й сумування;
Бог не спить, його вам річ:
Добра ніч!

БУЛО

(Із Анастасія Грюна)

Було нас не трохи
На синьому морі:
Все люди веселі,
Один тільки в горі.

До купочки вітер
Попутний нас звів;
Як тільки б змінився
Нас вп'ять би розвів.

І рідную землю
Вихвалював кожний;
Мовляв, найти лучче
На світі не можна.

Хвалили озера,
І річки і море,
Круті сніговії
Та синії гори.

Степи похваляли,
Ліси, луговини...
Один сидів смирно,
Та плакав з кручини.

„Не кожний з нас має
Кохану - дівчину;
Нема чоловіка,
Щоб не мав родини!..

Хай буде здорова!
За неї пий, братця!
По повній же, вмова,
По повній пий чарці!“

Як гукнули разом:
„Здоров'я родини!“
Не пив тільки той з них,
Що плакав з кручини.

Не пив, і всю чарку
Він вилив на море, —
І бризнули сльози,
Й насупився з горя.

„Була ти цариця
Помор'я і моря;
Чи ти потонула?...“
Й заплакав він з горя¹⁾.

¹⁾ Це про Венецію писано. Була вона колись між царствами і між панствами найславніша: над морем панувала і над землею царювала; так далі ж, бач, ні на віщо звелася. (Автор).

ХЛОПЧИК ПАСТУШОК

(Із Улянда)

Понад лугом, річкою зелена гора,
З гори церква стиха позирає;
Хлопчик - пастушок в сопілочку у річки гра,
І веселенько співає.

Коли це з дзвіниці бов, дзелень і тень - телень!
Либонь дяк співає смутно...
Хлопчик встав, замовк, та й слуха: дзвін все дзень - дзелень!

А в очицях йому мутно...
Кого незабаром вкриє божая трава,
І той співав колись у річки...
Колись дзвін теленькне, по нас дяк заспіва,
Хлопчик, хлопчик невеличкий!

НАВІЩЕННЯ ІЗ МОГИЛИ

(Із Еленшлегера)

Пан посватався і взяв дівчину,
І прижив він з нею три дівчини,

І три роки вона панувала,
На четвертий її поховали.

Пан поплакав по своїй коханці,
Далі й оженився на панянці.

Нехорошу вибрав він панянку:
Малі дітки плакали щоранку.

Вона од них чолом не приймала,
Сиріток ногою відпихала.

Як плакали вони питки, їстки,
Говорила: пропадять ви, дітки!

Взяла у них подушку біленьку,
Положила соломку гниленьку.

Взяла вона свічку із кімнатки,
Лягли дітки в темній хаті спатки.

Лякалися, плакали, не спали,
Слізеньками неньку викликали.

Чує ненька, дітки жалібненько
Плачуть, кличуть: де ти, де ти, ненько?

І до бога душечка летіла:
„Пусти, боже, до діток з могили!“

— „Лети, мати! тільки не барися:
Кукурікне, в могилу вернися“.

Зозуленька пізно прилітає,
Кваторочку в пана одсуває.

Входить мати до діток в кімнатку:
„Чого лягли на соломці спатки?“

— „Забрала в нас подушечки пані!“ —
„Чом свічечка не горить в ліхтарні?“

— „Взяла пані й свічечку з ліхтарні
Мамо, мамо! нас не любить пані!“

Мамо, мамо! дай нам їстки, питки!
Не кидай нас, бо ми твої дітки!“

Вона тихо ключі в сонних брала,
Сорочечки з скрині повиймала.

Діточки нагодувала, вмила,
І в біленькі сорочки оділа.

Далі сонним ключі оддавала;
Сумна, страшна до їх промовляла:

„Зоставила я засіки повні;
За що ж мої діточки голодні?“

Я придбала пряжі повні скрині;
За що ж діткам спати на гнилині?“

У коморах воскові кружала;
Чи то й лою на свічку не стало?

Як кликнуть ще раз мене небогу
Мої дітки, підемо в дорогу.

На суд вкупі підемо до бога —
Ви, дітки мої, і я небога.

Як заплачуть діточки голодні,
Ляжете ви на столі холодні.

Як без світла ніч дітки злякає,
На труні в вас свічка запалає.

Як заплачуть вони на гнилині,
Спатимете в гнилій домовині“.

Як сказала і пропала! Мова ж ізлякала
Панею і пана;

Вони дітки голубили, годували, мили
Щодня, пізно й рано.

ПІСНЯ САДІВНИЧОГО

(Із Улянда)

Ох, червоні квітки!
Утікайте в ліски!
Не давайтесь рвать,
І в вінок заплітатъ
Вас для царівни - голубки...
Хоч як мак червонів,
А як швидко зжовтів...
Ох, червоні квітки!
Ті невічні вінки!
В серці туга довговічна...

